

ARH Diss. B - 26551

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOI
NSV Liidu ajaloo kateeder

Kanni Pihlak

RAHVASTIKULLIKUMISEST PAISTU KIHELKONNAS
AASTATEL 1782-1881

Diplomitöö

*NSV L ajal. kat.
Jnr. nr. 1942*

Tartu 1966

S I S S E J U H A T U S

Käesolev diplomitöö kuulub rahvastikustatistika e. demograafia valdkonda.

Rahvastikustatistika uurib rahvastikku ja selle liikumist ühiskonna arengu konkreetsetes tingimustes, kusjuures nõukogude uurijad lähtuvad põhimõttest, et „... igal erilisel ajaloolisel tootmisviisil on tegelikult oma erilised, ajaloolise iseloomuga rahvastiku-seadused“.¹

Rahvastikuliikumise probleemid kuuluvad ühiskonna ajaloo põhiprobleemide hulka - on ju inimesed peamiseks tootlikuks jõuks, kes panevad liikuma tootmisvahendid. Igasugune tootmine on võimatu inimesteta. Kuid rahvastik ei ole ainult tootlikuks jõuks, temale baseeruvad õieti kõik ühiskondlikud nähtused, nii need, mis kuuluvad ühiskonna majanduslikku baasi kui ka pealisehitusse.

Eesti ajaloo uurimisel on demograafilised probleemid seni veel võrdlemisi puudulikult valgustatud. Alles viimastel aastatel on alanud selles valdkonnas sihikindlam uurimistöö. Käesolev diplomitöö püüab selleks jõudumööda kaasa aidata mõnedes küsimustes. Ajaliselt on võetud vaatluse alla XVIII sajandi lõpp ja XIX sajandi kolm esimest veerandit.

---

¹ K. M a r x, Kapital, I kd., Tallinn 1953, lk. 548.

Vaatleme kõigepealt, kuidas on Eesti rahvaarvu liikumist ja seda põhjustanud faktoreid nimetatud ajal käsitletud senises kirjanduses. Peab mainima, et nõukogude perioodil väljaantud üldkäsitlused Eesti NSV ajaloo alalt seda küsimust peaaegu ei puudutagi.

Varasemas kirjanduses on pööratud rahvaarvu kasvule ja kahanemisele Eestis suuremat tähelepanu just XVIII ja XIX sajandi ulatuses. Üldiselt on levinud seisukoht, et selle ajajärgu rahvaarvu vaadeldakse tõusude ja mõönade vaheldumisena, hüppelisena. Järgnevalt esitameme ülevaate sellest, mis olevat põhjustanud sellist hüppelist liikumist rahvaarvus ja millistele perioodidele need langevad.

Suured viljaikaldused ja näljahäda enne Põhjasõda 1695.-1697.a., sõjategevus ise ning sellele lisandunud katk olevat vähendanud kohutavalt eesti rahva arvu.¹ Peale Põhjasõda nähakse rahvastiku arvulises juurdekasvus tõusuperioodi. Nii väidab Nikolai Köstner, et kolmveerand sajandi jooksul kasvas rahvaarv $3\frac{1}{2}$ korda, kusjuures ta siiski märgib, et need teated põhinevad ligikaudsele hindamisele.² Samasugust tõusu väidetakse kõigis üldkäsitlustes kogu Eesti ala kohta. Eesti talurah-

---

¹ Eesti rahva ajalugu. Toimetanud J. L i b e, A. O i n a s, H. S e p p, J. V a s a r, III kd., Tartu 1935, lk. 1200.

² N. K ö s t n e r, Rahva arvu kasvamine Eestimaal. Äratrükk "Noor-Eesti" V albumist, Tartu / 1915, lk. 12.

va arvuliselt kiiret juurdekasvu põhjustanud eeskätt loomulikult suur sigivus, mistõttu siis rahvaarv võr-
ratu kiirusega üles paiskunud.¹

Eesti rahva arvu kiire tõus peale Põhjasõda kest-
nud XVIII sajandi viimase veerandini², umbes 1780.aas-
tani. Siitpeale aga hakkavat ilmema seisak rahvaar-
vu kasvus, mis kestvat kuni pärisorjuse süsteemi lan-
guseni.³ Eriti teravalt olevat see seisak avaldunud
Liivimaal.⁴ Rahvaarvu juurdekasvu seismajäämist pee-
takse üheks pärisorjuse kriisi nähtuseks. J.Vasar kir-
jutab "Eesti majandusajaloos" selle nähtuse kohta
järgmist: "Rahvaarvu juurdekasvu stagneerumine peale
suurt tõusu XVIII sajandi esimesel kolmel veerandil
osutab sügavale kriisile, mida sajandi lõpul hakkas
kannatama pärisorjusel ja talu- ning mõisamajapidamise
seostamisel põhinev meie maa agraarkorraldus. Talurah-
val puudusid äraelamisvõimalused ja optimism perekon-
naelu algatamiseks."⁵ Siit tullakse järeldusele, et
rahvaarvu kasvu pidurdumisel ei mänginud mitte väikest
osa eesti rahva sündimuse vähenemine sajandi vahetusel,⁶

---

¹ Eesti majandusajalugu. Toimetanud H.Sepp, O.Liiv
(peatoimetaja), J.Vasar, lkd., Tartu 1937, lk.329.

² Samas, lk. 330.

³ Eesti rahva ajalugu, lk.1356.

⁴ Eesti majandusajalugu, lk. 330.

⁵ Samas, lk. 331.

⁶ Eesti rahva ajalugu, lk.1361.

kusjuures leitakse ka, et suremus ei olnud tõusnud sel perioodil.¹ Samasugusel seisukohal on ka J.Kahk, kes näeb ohtu rahva arvu kasvamisele Eestis XVIII - XIX sajandi vahetusel ilmema hakkavas sündimuse languses.²

Seisak rahvaarvu kasvus olevat kestnud kuni 1820. aastani, millele järgnenud uus kiire tõusuperiood. "Eesti rahva ajaloo" on järgnev periood ka vastavalt pealkirjastatud "Eesti rahva arvu järsk juurdekasv", kus siis näidatakse, et alates 1820.a. hakkas eestlastearv uuesti kiiresti kasvama. See kasv olnud väga hoogne 1830-ndatel aastatel ja pidurdunud mõnevõrra sajandi keskpaiku.³ "Eesti majandusajaloo" järgi olevat seda kasvu soodustanud kaitserõugete paneku levimine XIX sajandi esimestel aastakümnetel. Rõugetesse suremise vähenemine tuli kasuks eelkõige talurahva nooremale põlvkonnale. Laste suremus vähenes. Kuid elanike arvu kasvu ei olnud põhjustanud mitte ainult vähenenud suremus, vaid ka järsult tõusnud sündimus. Suuremat sündimust, mis alanud peale 1819.a. talurahvareformi, tulevat seletada majanduslike ja sotsiaalsete muudatustega, mis olid seoses pärisorjuse kaotamisega. Rõhutatakse jällegi talupojas uuesti elustunud tulevikoptimismi osatähtsust.⁴

---

¹ Eesti rahva ajalugu, lk.1357.

² J. K a h k, Rahutused ja reformid. Talupoegade klassivõitlus ja mõisnike agraarpoliitika Eestis XVIII ja XIX sajandi vahetusel (1790-1810). Tallinn 1961, lk.186.

³ Eesti rahva ajalugu, lk. 1518-1519.

⁴ Eesti majandusajalugu, lk.427.

Ka N.Köstner pühendab tähelepanu samadele küsimustele. Tema järgi kasvanud XIX sajandi esimesel kolmandikul Eestimaal rahvaarv kiiremini kui pärast kogu aastasajal.¹ Sündmus, mis kiirendanud rahvaarvu kasvu olnud talupoegade vabastamine. "Talupoeg sai inimeseks, ta võis omale varandust muretseda, mida keegi temalt ära võtta ei tohtinud, talupoeg oli vaba, ehk ta küll valla piiridest välja minna ei võinud. Maad oli küllalt ja selle harimise võimalus oma kasuks antud. See tarvitas uut tööjõudu, suuremat siginemist." Talurahvareformiga käinud kaasas lootused paremale majanduslikule käekäigule, mis mitte "ei võinud sündimiste arvu peale mõjuda jääda."²

Järelikult terve rida uurijaid püüab rahvaarvu kasvut 1820-1830-ndatel aastatel seostada pärisorjuse kaotamisest tulenenud mõjudega, selle mõjumisega sündimuse suurenemisele.

J. Kahk seevastu leiab, et olukord XIX sajandi teisel veerandil pärast talupoegade "vabastamist" ei muutunud. Juhtumeid, et suremus ületas sündimuse, esines ka siis, eriti sageli 1840-ndail aastail.³ See näitavat, et feodaal-pärisorjusliku tootmisviisi kriis jätkus kogu XIX sajandi esimesel poolel. Hoogsa tõusu pidurdumist

---

¹ N. K ö s t n e r, lk.15.

² Samas, lk. 16.

³ J. K a h k, lk.182 ja 185.

rahvastiku juurdekasvus nähakse XIX sajandi keskel. Rahvaarvu kasvu uut vähenemise etappi seostatakse luhtunud lootustega. Talurahva olukord jäänud endiselt raskeks.¹ See viinud jällegi sündimuse langusele. Lisaks mõjutas rahvaarvu ka sajandi II poolel arenema hakkav eestlaste väljarändamine.²

1870.-1880-ndail aastail arenes edasi sündimuse vähenemise tendents eesti rahva hulgas. See nähtus kaasnunud üldistele muudatustele sotsiaal-majanduslikus korras: kapitalismi arenemisele, talude ostmisele, linnade kasvule. Sündimuse vähenemist põhjustanud see, et väiksema perekonnaga olevat edasi rühkida lihtsam.³

Selline on siis pilt, mida pakuvad uurijad XVIII ja XIX sajandi rahvastiku arvulise liikumise kohta. See pilt aga on põhjendatav ainult ligikaudse vaatlusega ja sügavama uurimise puudumisega. Põhiliseks teguriks, mis põhjustanud sellist hüppelist rahva arvu liikumist, olevat sündimus. Sündimuse suurenemist ja vähenemist seostatakse ühiskondlik-poliitiliste ja majanduslike tingimuste muutumisega, mis avaldavat otsesest ja tunduvat mõju sündimusele. Sündimuse tõusu ja mõõna loetakse omakorda

---

¹ N. K ö s t n e r, lk. 19.

² Eesti rahva ajalugu, lk. 1552.

³ Samas, lk. 1563.

otseselt rahva arvu tõstjaks ja vähendajaks. Mõningal määral arvestatakse ka suremuse muutumist, kuid selle osatähtsust ei loeta nii tunduvaks. Kõige kahtlusäravam on väide, kuigi seda rõhutavad kõik uurijad, et XVIII ja XIX sajandi vahetusel langes sündimus ja peale pärisorjuse kaotamist tõusis tunduvalt.

Eestimaa kubermangus osas on S. Vahtre jõudnud oma lähemal ajal ilmuvas artiklis¹ rahvastikuliikumise kohta tunduvalt erinevatele tulemustele.

Niisiis - arvamused on vägagi lahkuminevad. Siit tuleneski antud diplomitöö eesmärk - uurida vastavaid küsimusi ka Lõuna-Eestis, esialgu vähemalt ühe kihelkonna ulatuses. Käsitluse alla on võetud Paistu kihelkond Viljandimaalt. Rahvastikuliikumise küsimustest vaadeldakse peamiselt sündimust ja suremust loo aasta jooksul. Alustatud on andmetega 1782.a. ja seda sellepärast, et haarata feodalismi lõpuperioodi. 1782.a. toimus ka I hingede revisjon, mis hõlmas Baltimaid ja see annab meile rahvaarvu, mis on antud küsimuste selgitamisel äärmiselt olulise tähtsusega. Lõpudaatumiks on võetud 1881.a. See on jällegi täpse rahvaarvu huvides (1881.a. toimus rahvaloendus). Antud sajaaastase perioodi vältel vaadeldakse, kuidas sobivad Paistu kihelkonna andmed sündimuse ja suremuse osas senises kirjanduses avaldatud seisukohtadega.

---

¹ S. V a h t r e, Rahvastikuliikumisest Eestimaa kubermangus XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi esimesel poolel.

I p e a t ü k k

ÜLEVAADE ALLIKATEST

Eesti Nõukogude ajaloo teadus on asetanud uurimistöö peardõhu rahvahulkade eneste ajaloole. Vastavalt sellele on laienenud uurimistemaatika. On asunud uute probleemide läbitöötamisele, kusjuures allikatebaas on enneolematult kasvanud. Üheks allikateliigiks, mis vajab, et talle rohkem tähelepanu pöörataks, on kirikuarhiivid. Kirik oli mitte ainult kihelkonna religioosseks keskuseks, vaid tal oli tähtis osa kihelkonna elu mitmete teiste külgede juhtimisel, näiteks hariduselus. Kiriku hierarhilise ülesehituse kõige madalamaks üksuseks oli kihelkonnavaimulik. Kihelkond moodustas ka administratiivse piirkonna ja pastor oli teataval määral riigivõimu esindajaks. Kihelkonna kirikuõpetajate ja teiste kirikuga seotud ametikandjate tegevuse tulemusena on tekkinudki kirikuarhiivid. Seepärast ei saa ajaloo uurimisel mööda minna sellisest ajalooallikast nagu kirikute arhiivide dokumentaalsed materjalid. Kahjuks on seda allikate liiki veel suhteliselt vähe kasutatud.

Tõsisemat tähelepanu kirikuarhiivide dokumentaalsetele materjalidele hakati pöörama alles 19. sajandi teisel poolel. Esimeseks oli balti-saksa ajaloolane

Kirikuraamatud valgustavad ajaliselt küllaltki pikka perioodi. Kirikuraamatute pidamine sai alguse Sveitsist protestantlikust kirikust 16. sajandil. Seal levis see edasi Saksamaale, Rootsi jne. Luteriusu kirikutes hakati kirikuraamatuid pidama 17. sajandil. Muidugi esines ka varem kiriklike talituste registree- rimise juhte, eriti matmise osas. Need olid aga põhi- liselt erainitsiatiivil peetud raamatud.

Üldiselt seati kirikuraamatute pidamine kogu Ees- ti alal sisse 1686. a. 3 novembri Rootsi kirikusea- dusega. Selle 24. peatüki § 8 annab ettekirjutusi ki- rikuraamatute pidamise korra kohta. Nõutakse, et raa- matutesse märgitakse kiriku ja kirikumõisa inventar, taluallikad, märkimisväärsemad sündmused, andmed laula- tute, ristitute, maetute kohta, samuti tuli registree- rida lahkunud ja juurdetulnud elanikud. Väikeste täien- dustega peeti kirikuraamatuid 1686. a. seaduse alusel kuni 1832. a.

28. dets. 1832. a. uus Evangeeliumi-Luteriusu Kiriku Seadus Venemaal¹ tõi mõningaid olulisi muudatusi ki- rikuraamatute täitmise korras. Seadusega nõuti meetri- karaamatute pidamist uue vormi järgi tabelikujuliselt. 1834. a. peale ongi kõik raamatud täidetud ühtse vormi kohaselt, mis hõlbustab tunduvalt nende kasutamist ja

---

1

Полное собрание Законов Российской империи.
/Собрание второе/. Т. VII, nr. 5870.

vajalike andmete leidmist. 1832.a. seadusega nõuti ka andmetest ristitute, abiellunute ja maetute kohta ära- kirjade saatmist konsistooriumile.

Kirikuraamatuid hoiti kirikute juures ja neile ei pööratud erilist tähelepanu. Alles XIX sajandi lõpul astuti esimene tõsine samm. Nimelt, hakati 1891.a. koon- dama vanemat materjali (kuni 1833) Liivimaa konsistoo- riumi. Ka Eestimaal teostati materjalide koondamist.

1925.a. perekonnaseisu seadusega¹ koondati meetri- karaamatud Perekonnaseisuaaktide Riiklikku Büroosse Tal- linnas. Endiselt jäi aga palju materjali koguduste kät- te. 1932.a. toodi Perekonnaseisuaaktide büroost vanemad meetrikaraamatud (kuni 1833) Tartu Ajaloo Keskarhiivi. Käesoleval ajal asuvad Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Kesk- arhiivis meetrikaraamatud kuni 1873.a.

Fondis "Eesti Evangeeliumi-Luteriusu Kiriku Pais- tu Kogudus on meetrikaraamatuid alates 1710.a. kuni 1873.a. Aastate 1873-1892 kohta on olemas sünni- ja sur- maregistrid. Antud töös on kasutatud meetrikaraamatuid aastatest 1782-1873. Nende materjalide iseloomustamiseks võib öelda järgmist.

Meetrikaraamatud sisaldavad andmeid ristitute (sün- dinute), maetute (surnute) ja laulatatute kohta. Mis puutub sündimuse arvestamisse, siis kuni 1834.a. märgiti

---

¹ Riigi Teataja, nr. 191/192, 1925.

üles ristitud lapsed koos ristimise aja ja enamasti ka sünniajaga. Seetõttu ei ole kuni 1834.a. registreeritud surnult sündinuid, need esinevad ainult surnute registreerimisel ja ka siis mitte alati. Alates 1834.a. on aga arvestust peetud sündinute järgi ja seetõttu on olemas andmed kõigi sündinute kohta, nii elusalt kui surnult sündinute ja eraldi isegi vallaslaste kohta.

Surnute osas on kuni 1834.a. ära toodud ainult surnu nimi, vanus ja matmise aeg. Mõne üksiku aasta puhul on märgitud ka surma põhjused laiemalt levinud haiguste näol. Nagu juba nimetatud on surnute hulka arvestatud ka surnult sündinud, kuid mitte alati. Tervel real aastatel pole neid märgitud ei sündinute ega surnute juures. Alates 1834.a. on nad ka surnute kirjas. 1834.a. saadik võime leida iga surmajuhtumi juurde märgitult ka selle põhjuse. 1834.a. meetrikaraamatutega alustades tunduvad kõik andmed olevat muutunud usaldusväärsemaiks. Andmed sündinute kohta paistavad olevat üldse täpsemad. Surnute puhul aga tekib terve rida küsitavusi. Suuremaid puudujääke kohtame just surnute vanuse ja surmapõhjuse äranäitamisel. Kirikuõpetaja poolt märgitud surnu vanust ei saa alati absoluutselt õigeks pidada. Laste osas on need sissekanded arvatavasti täpsemad, sest vanemad teadsid lapse vanust ja ka õpetajal olid sissekanded sündide kohta käepärast. Küsimus tekib just vanemate inimeste juures. Sissekannete järgi on enamasti inimesi surnud 30, 35, 40, 45, 50, 55, 60 või 70

aasta vanuses. Siin on ilmselt tegemist ligikaudse vanuse määramisega. Surnu omastel, nagu võib arvata, ei olnud täpselt teada surnu sünniaasta ja seetõttu nimetati vanus ligikaudu ümmarguse arvuna. Et õpetaja leppis selliste ebatäpsete arvude kasutamisega, oli tingitud sellest, et tal kas puudusid osa rahva kohta sündide sissekanded või ei püüdnudki ta neid kasutada. Teatavasti oli XVIII sajandi meetrikaist üsna tülikas otsida andmeid üksiku isiku kohta.

Surmapõhjusi võib meetrikaraamatute põhjal jälgida alates 1834.a. Enne seda esines juhuslikke põhjuste märkimisi. Kuid ka äranäidatud surmapõhjuste seostamine kaasaegse terminoloogiaga tekitab raskusi. Kasutatakse selliseid haiguste nimetusi, millele ei leia kuigi kergesti vastet praeguses meditsiinis. Põhjuste märkimine oli puudulik, sest ei rahvas ega kirikuõpetaja ei suutnud alati täpselt haigust või muud surmapõhjust kindlaks määrata. Kirikuõpetaja oli siiski ainult usuteaduskonna lõpetanud. Sellepärast ongi ajavahemikus 1834-1860 märgitud 14,8% puhul surmapõhjusena "teadmata", "ebaselge". Aastatel 1858-1860 ja edaspidi ei ole peaaegu ühtegi surmapõhjust peale sünni- ja vanadusnõrkuse ning neeruhaiguse ära toodud. Enamusele on märgitud lihtsalt "Krankheit".

Vaatamata nendele esiletoodud puudustele, jäävad meetrikaraamatud oluliseks, allikaks, mille põhjal on võimalik saada head ülevaadet rahvastikuga seotud küsimustest. Eriti oluliseks osutuvad nad andmete kogumisel

ühe kihelkonna kohta.

Selleks aga, et meetrikaraamatutest saadud arvulisi andmeid oleks võimalik kasutada üldistamiseks ja võrdlemiseks teiste piirkondadega, tuleb nad esitada suhtarvudena, s.t. viia vastavusse elanike arvuga. Fond "Eesti Evangeeliumi-Luteriusu Kiriku Paistu Kogudus" annab andmeid rahva arvu kohta ainult 1815.-1832.a. Et aga rahva arvu teada kogu käsitletava perioodi vältel, tuli antud töö huvides kasutada ka selliseid väärtuslikke allikmaterjale nagu hingede revisjonid.

Ajavahemikul 1718-1858 korraldati Vene impeeriumis kümme maksualuse elanikkonna loendust ehk revisjoni. Nende eesmärk oli registreerida pearahamaksu alla kuuluvad elanikud, s.o. maksukohustuslike seisuste kõik meeshinged. Peale selle märgiti osa revisjonide puhul üles ka naised. Selliselt võib hingede revisjone pidada omaaegseteks rahvaloendusteks.¹ Hingede revisjonide materjalid on säilinud üsna hästi ja on enamikus koondatud Eesti NSV Riiklikku Ajaloo Keskarhiivi Tartus. Liivimaa kubermangu revisjonilehed asuvad fondis nr.1865.

Esimesed ülevenemaalised revisjonid ei puudutanud Balti kubermange. Alles IV revisjon, mis toimus 1782.a. haaras ka Eesti- ja Liivimaa kubermange. Sellest peale toimusid nendes kubermangudes revisjonid samadel alustel ja aegadel kui mujal.²

¹ S. V a h t r e, Hingede revisjonide andmete kasutamisest ajalocallikana, ENSV TA Toimetised, ühiskonnateaduste seeria, 1964, nr.2, lk.149.

² Samas, lk.151.

Revisjonilehed annavad mitmesuguseid huvitavaid andmeid. Nende põhjal saab kindlaks teha maksukohustuslike elanike arvu, meeste ja naiste arvulise suhte ning ka inimeste vanuse.

Antud töös on revisjonide materjale kasutatud ainult elanike üldarvu ja dünaamika jälgimiseks ühes kihelkonnas.

II p e a t ü k k

PAISTU KIHELKONNA AJALOOST

Paistu kihelkond asus Liivimaal Viljandi maakonnas. Geograafiliselt paiknes Viljandimaa Sakala kõrgustikul. Sakala kõrgustik - see oli Viljandimaa keskne, kõrgeim ala ja oma rohke põllumaaga oli ta üsna tihedasti asustatud.¹ Paistu kihelkond piirnes Pärnu maakonna Halliste ja Karksi kihelkondadega ning Viljandi maakonna Helme, Tarvastu, Viljandi ja Kõpu kihelkondadega.

Kihelkond kui territoriaalne üksus kujunes Eesti alal välja juba I aastatuhande teisel poolel m.a.j. endiste hõimualade baasil ja oli kuni 1917.a. kohalikuks administratiivseks üksuseks. Kihelkond jagunes omakorda mõisa valdadeks. Liivimaal loodi vallad (talurahvakogukonnad) juriidiliste üksustena 1819.a. talurahvaseadusega. Vald sõltus oma tegevuses mõisnikust. Paistu kihelkonda kuulusid järgmised mõisavallad:

Aidu	(Aidenhof)
Heimtali	(Heimthal)
Holstre	(Holstershof)
Loodi	(Kersel)
Pahuvere	(Willust)

---

¹ Viljandimaa. Maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus. Tartu 1939, lk.66.

Tuhalaane (Tuhhalan)
 Õisu (Euseküll)
 Vardi (Schwartzhof)
 Morna (Morne)
 Kaarli (Karlsberg)¹

Pastoraat (Paistu kirikuvald). 1866.a. kogukon-
 nakorraldus ehk vallaseadus vähendas mõisniku võimu val-
 la talupoegade üle.

Aastail 1891-1893 viidi läbi valdade ühendamine,
 mille tulemusena endise mõisavalla asemele hakkas kuju-
 nema uus, kodanlik vallatüüp. Paistus kahanes valdade
 arv seitsmele:

Aidu
 Holstre (ühendatud kirikuvaldaga)
 Heimtali (ühendatud Vardiga)
 Kaarli
 Loodi
 Tuhalaane (ühendatud Pahuverega)
 Õisu (ühendatud Mornaga).

Varematel aegadel oli kihelkonna keskseks asutuseks
 kirik. Paistu kirik asub umbes kihelkonna keskpaigas. Ki-
 riku ehitamisega ei ole päris täpselt kindlaks määratud.
 Väiteid ehitamisaja kohta on esitatud 1234.a. ja 1329.a.
 vahel. Väidetakse, et Paistu kirikukihelkond olnud ole-
 mas juba 1234.a. Ühe dokumendi järgi, mis olnud kunagi
 kiriku arhiivis, oli 1234.a. keegi plebanus Vinandus de

---

¹ Osa Kaarli vallast kuulus Halliste kihelkonda ja
 alles 1918.a. liideti Pärnu maakonda kuulunud valla osad
 Viljandimaaga.

Peystelega Rooma Vatikani kutsutud.¹ Arvatakse (eriti kirikutegelaste poolt), et Peystelega vastab Paistule.

Professor V. Vaga oletuse kohaselt on Paistu kirik ehitatud ligikaudu XIV sajandi alguses.²

Esimese usaldusväärse teate Paistu kiriku olemasolu kohta saame Hermann Wartberge kroonikast. Seoses Leedu kuninga retkega Liivimaale kirjutab kroonik: "Järgmisel laupäeval jõudsid nad Paistu kihelkonna kiriku juurde."³ Järelikult oli kirik kindlasti olemas enne 1329.a., mil toimus Leedu kuninga sõjaretk.

Paistu kirikuarhiivis on andmeid 20 pastori kohta alates 1632.a. Nimetame siinjuures nende pastorite nimed,⁴ kes tegutsesid Paistus meie poolt vaadeldaval ajajärgul (1782-1881). Nendeks olid Friedrich Wilhelm Leuckfeldt (1781-1800), Karl Gottlob Hoffmann (1800-1814), Christoph Martin Lobegott Maurach (1815-1849), Karl Peter Ludvig Maurach (1850-1854), Voldemar Adolf Hansen (1854-1881). Pastor Hansen oli oma aja suuremaid ühiskonnategelasi Paistus. Tema nime kohtame seo-

¹ ENSV RAKA, f. 1286, nim. 1, sü.-62, l.5.

² В. В а г а, Проблема пространственной формы в средневековой архитектуре Латвии и Эстонии, TRÜ Toimetised, vihik nr.86, Tartu 1960, lk. 76-77.

³ Bartholomäus H o e n e k e Liivimaa noorem riimkroonika (1315-1348), Tallinn 1960, lk.103.

⁴ Andmed õpetajate kohta on võetud ENSV RAKA fondist 1286, nim.1, sü.-62.

ses C.R.Jakobsoniga. Hansen oli tuntud kui "Sakala" vaenlane. Hanseni teeneks tuleb lugeda Paistus tütarlaste kihelkonnakooli loomist, mida ta aitas ka üleval pidada.

XV sajandi lõpul ja XVI sajandil toimus intensiivne teoorjusliku mõisamajapidamise arenemine. XVI sajandi keskel eksisteeris Paistu kihelkonnas vähemalt 3 mõisat. Nendeks olid Loodi, Sultsi ja Öisu, mis olid asutatud enne Liivi sõda.¹

Põhjasõja raskused pidi enda õlgadele võtma talurahvas. Talupojad pidid ülal pidama Rootsi vägesid, neilt võeti ära veoloomi ja sunniti käima küüdis. Sõja ajal levinud katk põhjustas palju surmajuhtumeid Paistus. Rahvastiku koosseis peale Põhjasõda mõnes Paistu kihelkonna vallas oli järgmine:²

	Tööks mehi	kõlbulikke maisi	Vanu	Lapsi	Katku surnud
Paistu või Aidu	59	34	14	20	479
Holstre	108	116	32	38	707
Öisu	92	90	51	77	754
Loodi	30	31	9	35	402
Pahuvvere	18	13	6	14	143

Peab lisama, et võrreldes teiste valdadega on Paistus katku surnute arv tunduvalt suurem. Põhjasõja tagajärge-

¹ H. L i g i, Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus Liivi sõja algul (1558-1561). Tallinn 1961, lk.347.

² Viljandimaa, lk.278.

dest olevat Paistus üle saadud juba 1725.a.¹

XVIII sajandist on täpsemaid andmeid kõigi mõisate kohta Paistu kihelkonnas. Nendest olid rüütlimõisad Õisu, Heintali, Loodi, Morna, Vardi, Pahuvere ja Kaarli, kroonumõisad Tuhalaane, Aidu, Holstre ja veel Paistu kirikumõis. Kõige suuremad valdused Paistus kuulusid Siversitele. Peale Õisu ja Morna (alates 1701) on Siversite valduses olnud Heintali ja 1876.a. peale ka Pahuvere.

Mis puutub taludesse, siis olnud XVIII saj. II poolel Paistu kihelkonnas 446 talu ja 57 sauna.²

Raske mõisateo tagajärjel juhtus mõnikord sedagi, et talude oma töö jäi hooletusse ja põllud kippusid sööti jääma.³ Kui siis juhtus veel ilmastikult halb aasta olema, tulid nälg ja haigused. 1808.a. oli näljaaasta ja talupojad surid massiliselt. Igale surnule ei jõutud enam eraldi haudagi kaevata. Tarvastus ja Paistus olevat surnud talupoegi maetud 20 kaupa ühte hauda.⁴

Järjest kasvavad majanduslikud raskused ja talurahva rahulolematus sundisid mõisnikke mõtlema uutele teedele, kuidas mõisamajandust arendada.

1819.a. talurahvaseadus koostati ja viidi ellu pä-

---

¹ Viljandimaa, lk.280.

² Samas, lk.281.

³ E. A n t o n, Ajalooline traditsioon Tarvastu ja Paistu kihelkonnast, lk.74.

⁴ E. A n t o n, lk.65

risorjuslike mõisnike poolt. Talupoeg muutus mõisnikule kuuluva maa rentnikuks tasudes renti teopäevades.

Missugused olid tööd, mida talu pidi mõisale teema, sellest on oma mälestustes rääkinud Öisu valla talupoeg Jaak Rõõmus Rimmu talust. Mõisale tulnud teha lo vakamaad maaheina, 4 vakamaad ristikheina, 2 vakamaad rukkeid, 2 otra ja 2 lina. Talvel tehti mõisas hagu, aeti viina ja käidi vooris kaugemates linnades.¹ Et nende töödega toime tulla, pidi talul vastav arv sulaseid ja teopoisse olema. Loodis olnud ühel talul harilikult 2 teopoissi ja 1 sulane², Öisus jälle 2 sulast, 2 teopois- si ja 2 popsi ka.³

Järjest terovnevad ühiskondlik-majanduslikud vastuolud olid aluseks eesti talurahva massilisele liikumisele 1840-ndail aastail. Püüe pääseda mõisniku rõhumise alt ja saada maad, väljendus siirdumises vene õigeusku. 1840-ndatel aastatel levisid kuuldused, et vene usku astujaile jagatakse maad. Usk ise oli siin kõrvaline asi, peamine tegur oli ikkagi soov saada "hingemaad".⁴

Tol ajal kui Paistus algas usuvahetusliikumine, oli

---

¹ O. V a r e s, Ajalooline traditsioon Paistu kihelkonnast /Öisu, Loodi, Aidu, Heimtali vallad/, 1926, l.11.

² Samas, l. 16.

³ Samas, l.11.

⁴ Samas, l. 45.

pastoriks Christoph Maurach. Maurachit iseloomustatakse kui järsku ja hoolimatut inimest, kes sageli jagas ihu-
nuhtlust.¹ Tuhalaane vallas võttis tema ametisoleku ajal
usuvahetus isegi massilise ilme. Tõukejõuks oli ka seal
asuv vene õigeusu kirik. Ligi 2000 inimest lahkus 1840-
ndail aastail luteriusu kogudusest.² Usuvahetus jätkus
vähemal määral ka edaspidi. 1859.a. oli Tuhalaane, Pahu-
vere, Öisu, Aidu ja Morna mõisates õigeusulisi talupoegi
1016 meeshinge ja 1125 naishinge.³ Sajandi II poolel
levis Paistus ka väljarändamisliikumine. 1861.a. olevat
Öisust 72 hinge Venemaale rännanud (enamikus sulased).⁴

Teoorjusliku süsteemi kriis ja talurahvaliikumine
XIX sajandi I poolel sundisid mõisnikke ja tsaarivalit-
sust asuma uute seaduste väljatöötamisele. Tööviljakuse
tõstmine oli võimalik ainult teorendi süsteemilt palgatöö
kasutamisele siirdumisega. Selleks vajasisid mõisnikud ka-
pitali, mida pidi andma raharent ja talude müük. Selle-
kohane talurahvaseadus kehtestati Liivimaal 1849.a. Esi-
algu kasutati paralleelselt raharendiga ka teorenti. Öi-
sus, näiteks, nõuti 1858.aastast peale $\frac{1}{2}$ renti rahas ja
 $\frac{1}{2}$ teopäevades.⁵

XIX saj. II poolel oli Viljandimaa ja ka Paistu ki-

1 O. V a r e s, l. 45.

2 ENSV RAKA, f.1286, nim.1, sü.-62, l.13.

3 Samas, sü.-115, l.29 jj.

4 O. V a r e s, l.46.

5 Samas, l. 34.

helkond üks tihedamini asustatud alasid ja majanduslikult üsna heal järjel. Juba XIX saj. II poolel ja eriti XX saj. algul oli Viljandimaa tuntud oma jõukuse poolest. Viljandimaal oli põllumajanduses tegutejate suhtarv (70,2%) tunduvalt kõrgem üleriiklikust keskmisest (60,2%).¹ Talusid iseloomustas küllaltki suur põllumajandusliku maa hulk. Paistus oli 1929.a. andmeil põllumaa all 40% maast.² Üldiselt oli Viljandimaa kuulus oma suurte talude poolest ja ka palgalist tööjõudu kasutati Viljandimaal rohkem kui üheski teises maakonnas.³ See üldine jõukus paistis välja juba talude müümisel. Rahva jutu järgi ei oldud alguses usutud, et mõisnikud kotasid ka päriseks müüvad. Rahamaksimisega oldud esialgu väga tagasihoidlikud.⁴ Ulatuslikum talude ostmine-müümine kohemaksetava raha eest algas Paistus 1864.a. paiku. Õisus oma vallamehed ei julgenud kohe ostma hakata, ei tahtnud näidata, et nad nii rikkad on, et suudavad talu kohe ära osta. Nii jõudnud mõnes kohas Abja mehed talude ostmisel ette.⁵ Paljud Paistu mehed ostsid talusid ka ise väljastpoolt oma kihelkonna piire, näiteks Tartumaalt.

1864-1865.a. müüdi Õisus 30 talu päriseks.⁶ Üheks

---

1 Viljandimaa, lk. 124.

2 Samas, lk. 130.

3 Samas, lk. 127.

4 O. V a r e s, l.40.

5 Samas, l. 34.

6 Samas, l.36.

olulisemaks müügiks minevat toodangut andvaks kultuuriks Lõuna-Eestis oli lina. Paistus kogutigi raha talude ostmiseks linamüügist.¹

1881.a. oli Paistu kihelkonnas olukord talude ostumüügi osas järgmine:

mõisamaal

renditalusid 108, ostutalusid 154, moonaka- ja metsavahikohti 2, mõisa käes 40 talu, kokku 304 talu;

talumaal

renditalusid 36, ostutalusid 135, kokku 171.² Siit ilmneb, et ostutalud olid juba ülekaalus. XIX sajandi II poolel hakati taludes pidama vallalisi teenijaid. Mihkel Veske mainib, et taluperemeeste teenistuses olevate abielus sulaste arv on tugevasti vähenenud. Kui sajandi I poolel oli peremehel 2-3 abielus sulast, siis "praegu aga ei tule Paistu kihelkonnas asuvas Holstre vallas, kus ligemale loo talu on, 40 talu kohta ainustki abielus sulast, ülejäänutes on neid ainult üks, vähestes enam kui üks." Samuti on lugu ka Heimtalis.³ Põhjus oli siin vast selles, et seoses teorendi kadumisega ei vajunud peremees enam nii arvuliselt sulaseid. Palgatööjõud muutus liikuvamaks. Paistu kihelkond oli küllaltki hästi majanduslikult arenenud. Üldsusele sai ta aga tuntumaks

¹ O. V a r e s, l. 39.

² Viljandimaa, lk.287.

³ Eesti NSV ajaloo lugemik, IIkd., Tallinn 1964, lk.75.

mitmete väljapaistvate ühiskonnategelaste poolest. Paistust on pärit Mihkel Veske ja Johan Kunder, Koorijuhina ja heliloojana tuntud Friedrich Säbelmann töötas pikemat aega kihelkonnakooliõpetajana ja köstrina Paistus.

Paistu kihelkond oli tihedalt seotud 1860-ndate aastate talurahvaliikumisega. Lõuna-Eestis kasvas talupoegade ja mõisnike vahelistest konfliktidest välja nn. palvekirjade-aktsioon. Talude müümine ja mõisamaade ümberplaneerimine tõi endaga kaasa sadade talurentnike väljajamise nende igipõlistest elukohtadest. Selle ja maa müügi - ning rendihindade tõusu tagajärjel elavnes 60-ndate aastate I poolel palvekirjade esitamine tsaarile. Palvekirjade esitamine levis eeskätt Viljandimaal. Selle aktsiooni energilisteks juhtideks kujunesid Holstrest pärinevad vennad Adam ja Peeter Peterson. Paistus oli palvekirjade esitamine elav Holstre, Loodi, Aidu, Morna ja ka teistes valdades. 1864.a. kollektiivmürgukirjale olid alla kirjutanud Paistu kihelkonna 3 kogukonna talupojad (Holstre, Loodi, Heimtali).

Umbes ühel ajal palvekirjadeliikumisega hakkasid mõned Viljandimaa Paistu kihelkonna maaharitlased ja talupojad eesotsas Pulleritsu koolmeistri Jaan Adamsoniga ametivõimudelt taotlema luba asutada eestikeelne kõrgemat tüüpi rahvakool, nn. Eesti Aleksandrikool.¹ Sellest kujunes üks eesti rahvusliku liikumise ulatuslikumaid üri-

---

¹ Eesti NSV ajalugu, II kd. Toimetanud A. Vassar, Tallinn 1963, lk. 134.

tusi.

Nii oli siis Paistu kihelkond 1860-ndatel aastatel keskseks kohaks, kust said alguse palvekirjadeliikumine kui ka Aleksandrikooli idee ja võrsusid nende liikumiste juhtivad tegelased. Väljapaistvaid ühiskonnaliikumise tegelasi võrsus Paistust ka hilisemal perioodil. Nii väärrib märkimist, et tuntud kirjanik ja revolutsiooniline tegelane Hans Pöogelmann pärineb samuti Paistu kihelkonnast. Niisugused faktid peaks näitama, et kihelkond oli ka haridusliselt ja kultuuriliselt küllalt kõrgel tasemel.

Kokkuvõttes oli Paistu kihelkond üks Viljandimaa kesksmaid ja arenenumaid kohti, majanduslikult jõukamaid alasid, mida näitab kasvõi seegi, et talude ostmine Paistus edenes jõudsasti ja paljud ostsid kohti ka väljaspoole kihelkonna piire. Sellistel nähtustel on kindlasti ka oma mõju rahastikuliikumisele.

III p e a t ü k k

RAHVAARVU ÜLDINE LIIKUMINE

Rahvaarvu kasvamist ja vähenemist otseselt mõjutavateks teguriteks on sündimus ja suremus. Rahvastiku loomuliku juurdekasvu e.iibe all mõistetakse vahet sündimiste ja suremiste arvu vahel.

Rahvaarvu liikumise jälgimiseks tuleb käsitluse alla saja-aastane ajavahemik 1782-1881.a. Paistu kihelkonnas. Kõigepealt esitame sellest perioodist andmed igal aastal abiellunute, sündinute ja surnute arvu kohta ja püüame nende põhjal teha mõningaid järeldusi. Esitatavad arvulised andmed puudutavad kuni 1840-ndate aastate keskpaigani ainult luteriusulisi hingi. Teiseusulised, näiteks vene õigeusulised on arvestusest välja jäetud, sest nende kohta puuduvad andmed, aga nende arv kihelkonnas ei olnud ka kuigi märkimisväärne. Kuni 1840-ndate aastate II pooleni võib samastada luteriusuliste hingede üldarvu kogu elanike arvuga.

Alates 1850.aastast on meil teada ka vene õigeusu koguduses sündinute, laulatatute ja surnute arv. Vene õigeusuliste arv Paistus kasvas juba 1840-ndate aastate II poolel. Et vältida viga arvutustes, mis tekiks, kui me jätaksime sel perioodil veneusulised arvestusest välja, on samastatud 1846-1849.a. veneusuliste sündinute, surnute

ja abiellunute arv ligikaudselt kolme järgmise teadaoleva aasta keskmisega ja saadud tulemus liidetud luteriusuliste kohta käivatele andmetele.

Kõik andmed (luteriusuliste kohta) kuni 1860.a. on saadud Eesti NSV RAKA fondist nr.1286 "Eesti Evangeeliumi-Luteriusu Kiriku Paistu kogudus". 1872.-1833.aasta andmeid sisaldavad nimistu 2 säilitusühikud 6,7,8,9. Aastate 1787-1790 kohta puuduvad teated abiellunutest. 1834.-1860. aastani pärinevad andmed nimistu 1 säilitusühikutest 65-90.

Alates 1860.a. on kasutatud andmete saamiseks lihtsamat teed. Nimelt nõutas Kolga-Jaani pastor Villem Reiman samasuguseid kokkuvõtteid igast aastast surnute, sündinute ja abiellunute kohta Viljandimaa kihelkondade kirikuõpetajatelt. Need pastor J.Bergmanni saadetud andmed Paistu kohta asuvad fondis "Eesti Evangeeliumi-Luteriusu Kiriku Kolga-Jaani Kogudus".¹ Samas leiduvad andmed ka vene õigeusuliste kohta Tuhalaane koguduses.²

Järgnevalt siis andmed absoluutarvudes (vt.lk. 29).

---

¹ ENSV RAKA, f.1285, nim.1, sü.-127, l.42-43.

² Samas, l. 32.

Aasta	Sündimus	Suremus	Abiellumus	Iive
1	2	3	4	5
1782	246	304	81	-58
1783	237	355	98	-118
1784	344	167	67	177
1785	345	223	70	122
1786	317	238	68	79
1787	327	202		125
1788	285	314		- 29
1789	299	436		-137
1790	283	300		- 17
1791	301	229	51	72
1792	362	166	67	196
1793	355	230	81	125
1794	397	340	70	57
1795	282	258	68	24
1796	335	182	80	153
1797	311	230	82	81
1798	379	241	116	138
1799	400	350	106	50
1800	180	203	73	-23
1801	319	305	78	14
1802	301	255	106	46
1803	360	167	77	193
1804	335	197	96	138
1805	385	215	117	170
1806	364	248	99	116
1807	269	356	53	- 87
1808	204	746	106	-542
1809	319	153	62	166
1810	326	162	80	164
1811	327	292	80	35
1812	355	202	97	153
1813	307	182	125	125
1814	316	192	81	124

1	2	3	4	5
1815	317	177	66	140
1816	316	239	75	77
1817	325	211	79	114
1818	318	233	79	85
1819	316	197	125	119
1820	387	196	91	191
1821	368	224	78	144
1822	329	366	105	- 37
1823	434	196	57	238
1824	348	232	84	116
1825	375	354	86	21
1826	401	244	61	157
1827	379	188	93	191
1828	433	204	90	229
1829	392	351	72	41
1830	386	342	96	44
1831	414	227	111	187
1832	371	210	89	161
1833	352	283	90	69
1834	410	248	96	162
1835	333	516	73	-183
1836	407	264	114	143
1837	407	235	60	172
1838	361	271	64	90
1839	397	530	68	-133
1840	411	276	68	135
1841	364	235	70	129
1842	383	241	56	142
1843	403	204	82	199
1844	367	254	59	113
1845	298	856	83	-558
1846	(347)	(375)	(136)	(-28)
1847	(355)	(257)	(72)	(98)
1848	(292)	(369)	(70)	(-77)

1	2	3	4	5
1849	(386)	(159)	(63)	(227)
1850	253	252	76	1
1851	350	194	61	156
1852	316	183	51	133
1853	308	218	81	90
1854	383	275	70	108
1855	322	361	82	- 39
1856	345	207	54	138
1857	323	235	68	88
1858	332	205	81	127
1859	332	175	77	57
1860	339	175	79	164
1861	391	192	105	199
1862	353	189	91	164
1863	407	169	68	238
1864	366	273	77	93
1865	342	236	70	106
1866	343	250	77	93
1867	379	273	92	106
1868	368	196	45	172
1869	275	199	63	76
1870	286	231	81	55
1871	330	195	114	135
1872	310	213	90	97
1873	297	273	78	24
1874	339	191	88	148
1875	292	168	89	124
1876	305	169	80	136
1877	303	134	65	169
1878	289	209	79	80
1879	297	233	86	64
1880	299	175	91	124
1881	265	175	52	90

Tabelis toodud absoluutarvudega opereerides saime teada elanikkonna iibe. Tegelik rahvastiku juurdekasv aga ei lange tavaliselt kokku iibega. Peale loomuliku juurdekasvu avaldab rahva arvule mõju veel terve rida tegureid. Mõnele nendest püüame edaspidi pilku heita. Selleks aga on vajalik välja selgitada kihelkonna rahvaarv igal aastal. Rahvaarvu on tarvis teada veel teiselgi põhjusel. Absoluutarvud ei anna küllalt ülevaatlikku pilti ja ei võimalda andmeid võrrelda teiste aladega. Sel eesmärgil kasutatakse suhtarve, s.t. abiellumus, sündimus, suremus väljendatakse suhtarvudena looo elaniku kohta (%).

Rahvaarvu väljaselgitamiseks on aluseks võetud hingede revisjonid. IV revisjon, mille läbiviimisele pandi alus 1781.a. 16.novembri manifestiga¹ oli laiendatud ka Eesti alale. Revisjon ise toimus 1782.a. Selle revisjoni järgi elas Paistu kihelkonnas 3532 meest ja 3405 maist, kokku 6937 inimest.²

V revisjoni läbiviimise kord määrati kindlaks 1794.a. 23.juuni määrusega.³ Selle revisjoni järgi oli 1795.a. Paistus 3543 meest ja 3583 naist, kokku 7126.⁴ Aastate

¹ HC3, m.XXI, nr.15278, lk. 304-306.

² ENSV RAKA, f.1865, nim.3, sü.-209:1, 1.37, sü.-209:2, 1.26, sü.-203:3, 1.100, sü.-209:4, 1.85, sü.-209:5, 1.22, sü.-209:6, 1.6, sü.-209:7, 1.12, sü.-209:8, 1.59.

³ HC3, m. XXIII, nr. 17221, lk. 529.

⁴ ENSV RAKA, f.1865, nim.3, sü.-209:1, 1.37, sü.-209:2, 1.26, sü.-203:3, 1.100, sü.-209:4, 1.85, sü.-209:5, 1.22, sü.-209:6, 1.6, sü.-209:7, 1.12, sü.-209:8, 1.59.

1815-1832 kohta leiame elanike arvu fondist "Eesti Evan-geeliumi-Luteriusu Kiriku Paistu Kogudus" ¹ ja seetõttu sellel ajavahemikul toimunud revisjone ei ole vaja kasu-
tada.

1850. aasta rahvaarvu saame jällegi revisjonidest, ni-
melt IX revisjonist. Selle järgi oli kihelkonna elanike
arv umbes 8124 inimest (3785 meest ja 4339 naist). ²

Viimane revisjon, see on X revisjon viidi läbi 1857-
1858. aastal ja selle andmetel oli Paistus 3864 mees- ja
4510 naishinge, kokku 8374. ³ 1881. a. elanike arv 8837
inimest on pärit juba rahvaloenduse kokkuvõtetest. ⁴

Nüüd on meil teada rahvaarv real aastatel ja ka rah-
vastiku loomulik juurdekasv. Kõrvutades neid andmeid on
võimalik välja tuua kui suurt osa etendasid muud tegurid
sündimuse ja suremuse kõrval rahvastiku liikumises.

IV revisjonist kuni V revisjonini on rahvaarv ki-
helkonnas kasvanud ainult 189 inimese võrra. 1782-1795. a.
oli aga loomulik juurdekasv 594 inimest. Kui lahutame

¹ ENSV RAKA, f.1286, nim.1, sü.-61.

² Samas, f.1865, nim.3, sü.-212:5, l.40-41, sü.-212:4,
l.55-56, sü.-213:2, l.50-51, sü.-213:4, l.31-32, sü.-213:1,
l.116-117, sü.-213:3, l.17-18, sü.-213:5, sü.-213:6, l.9-10.

³ Samas, f.1865, nim.3, sü.-214:1, l.50-51, sü.-214:2,
l.66-67 ja 176-177, sü.-215:1, l.117-118 ja 211-212, sü.-
215:3, l.50-53, sü.-216:1, l.17-18, sü.-216:2, l.25-26,
sü.-216:4, l.61-62.

⁴ F.v. J u n g - S t i l l i n g, W. A n d e r s,
Ergebnisse der livländischen volkszählung (vom 29. December
1881), III Bd., Riga 1884, lk.4.

libest tegeliku juurdekasvu, jääb vahe 405 inimest. Kuhu jäi siis selline arv inimesi? Ei ole võimalik, et osa neist langes paganute arvele, mis 18.saj.lõpul veel oma osa etendas. Samuti tuli ette ka talupoegade müümise juhte.

Vaatleme edasi perioodi V revisjonist kuni 1815.a. Selle ajaga kasvas rahvaarv 187 inimese võrra, loomulik juurdekasv oli aga küllalt suur—1238 inimest. Siin on "kadunute" protsent palju suurem. 21.a. vältel jääb puudu 1051 inimest. Üks osa nendest langes nekrutite arvele. Nekrutite võtmist laiendati Baltimaadele 1797.a. ja oli eriti tunduv Napoleoni-vastaste sõdade ajal.

Nekruteid võeti järgmises ulatuses:

1797.a. 3 meest igalt 500-lt meeshingelt, 1798.a. 1 500-lt, 1799.a. 1 350-lt, 1802.a., 1803.a. 2 500-lt, 1804.a. 1 500-lt, 1805.a. 4 500-lt, 1806.a., 1808.a. ja 1809.a. 5 500-lt, 1810.a. 3 500-lt, 1811.a. 4 500-lt, 1812.a. 17 500-lt, 1813.a. 3 500-lt, 1814.a. 8 500-lt, ja 1815.a. 1 500-lt.¹ Paistu kihelkonnas läks sel ajal nekrutite arvele 437 meest. Peale nekrutivõtmise langes oma osa endiselt talupoegade pagemise arvele.

1782.-1815.a. on rahvaarvu juurdekasv kihelkonnas ainult 376 inimest. Pealtnäha võrdub see tööpoolest seisakuga rahvaarvu kasvus, kuid seda ei saa panna sündimuse

---

¹ Andmed nekrutite võtmise kohta on pärit E.Pülsü kursusetööst "Nekrutikohustusest Eestis 1796-1874". Tartu 1966. Käsikiri TRÜ NSV Liidu ajaloo kateedris.

vähendamise arvele. Lähemalt vaatleme antud küsimust järgmistes peatükkides.

1815.-1832.a. on loomulik juurdekasv tunduvalt suurenenud ja seda just kõrge sündimuse ja vähenenud suremuse arvel. Iive on 2057. Ka tegelik juurdekasv on üsna suur, nimelt 1566 inimest. Vahe on 491 inimest. Osa neist tuleb jällegi arvestada nekrutite hulka. Nüüd võeti nekruteid järgmiselt: 1818.a., 1819.a. 2 meest 500-lt, 1820.a. 4 meest 500-lt, 1824, 1827.a. 2 meest 500-lt, 1828.a. 6 meest 500-lt, 1829.a. 5 meest 500-lt, 1830.a. 2 meest 500-lt, 1831.a. 3 meest 500-lt, 1832.a. 4 meest 1000-lt. See teeb kokku 247 meest.

Sel perioodil on muudel teguritel loomuliku juurdekasvu kõrval tunduvalt väiksem tähtsus. Liikumisvabaduse laienemine viis muidugi ka teatud protsendi väljarändamise arvele. Mõju võis avaldada kogu aeg abiellumine, mis viis inimesi ühest kihelkonnast teise.

1832.-1858.a. on olukord senisele vastupidine. Iive sel ajavahemikul oli küllalt suur, nimelt 1119 inimest, aga elanike arv vähenes samal ajal 505 inimese võrra. Vähenemine toimub just sajandi 40-ndatel ja 50-datel aastatel. Kuidas mõjus rahva arvu kahanemisele nekrutivõtmine? 1833.a. võeti 4 meest 1000-lt meeshingelt, 1835, 1836.a. 5 meest 1000-lt, 1838.a., 1839, 1840.a. 6 meest 1000-lt, 1842, 1844, 1846.a. 5 meest 1000-lt, 1849.a. 8 meest 1000-lt, 1850, 1852.a. 7 meest 1000-lt, 1854.a. 19 meest 1000-lt, 1855.a. 12 meest 1000-lt. Krimmi sõja päevil nekrutivõt-

mine tunduvalt suurenes. Paistus teeb see ca 444 meest, kui arvestada meeshingi umbes 4000. Muudest teguritest võiks siin arvesse tulla liikumisvabaduse mõju jm.

1858.-1881.a. suurenes rahva arv 463 inimese võrra, kuid iive samal ajal oli 2291. Üsna suur hulk inimesi on lahkunud kihelkonnast. Nekrutivõtmine jätkus kuni 1874.a. ja selle aja vältel võis nekrutiteks minna üle 230 mehe. Lisaks sellele avaldas mõju saj.II poolel ka talukohtade ostmine. Terve rida inimesi ostis endale koha väljaspool kihelkonna piire ja lahkus koos perekonnaga. Palgaline tööjõud oli samuti muutunud liikuvamaks paremate teenismisvõimaluste otsimisel. Esines ka usuvahetajaid, kes lahkusid hoopis kihelkonnast ja tuli ette ka väljarändamisi Venemaale. Need tegurid aga ei ammen- da antud küsimust, kuid see ei olegi töö põhiline eesmärk.

Hingede revisjonid annavad elanike arvu ainult tea- tud aastatel. Ka Paistu kiriku arhiivifondis ei leidu andmeid elanike arvu kohta kõigil aastatel. Seetõttu tuli osa aastatel rahvaarv leida ligikaudselt. Suuri ek- simusi selles osas aitavad vältida meile teadaolevad fak- tid, esmajoones täpsed andmed iibe kohta. Saadud oletatav rahvaarv kihelkonnas on toodud kõrvuti rahvaarvuga, mis oleks võinud olla siis, kui seda mõjutaks ainult loomu- lik juurdekasv. Aluseks võtame 1782.a. seisuga ja sellele siis liidame või lahutame iibe (siin kasutatud iive hea- rab ainult luteriusulisi hingi).

Aasta	Tegelik rahvaarv	Võimalik rahvaarv arvestades ainult liivet.
1	2	3
1782	6937	6937
1783	6920	6879
1784	6885	6761
1785	6950	6938
1786	6980	7060
1787	6990	7139
1788	7030	7264
1789	6990	7235
1790	6950	7098
1791	6970	7081
1792	7015	7153
1793	7040	7349
1794	7095	7474
1795	7126	7531
1796	7130	7555
1797	7180	7708
1798	7195	7789
1799	7220	7927
1800	7215	7977
1801	7190	7954
1802	7200	7968
1803	7220	8014
1804	7240	8207
1805	7260	8345
1806	7290	8515
1807	7270	8631
1808	7230	8544
1809	7050	8002
1810	7180	8168
1811	7230	8332
1812	7235	8367
1813	7265	8520
1814	7285	8645

1	2	3
1815	7313	8769
1816	7496	8909
1817	7650	8986
1818	7800	9100
1819	7875	9185
1820	8052	9304
1821	7847	9495
1822	7833	9639
1823	8055	9602
1824	8137	9840
1825	8196	9956
1826	8587	9977
1827	8653	10134
1828	8738	10325
1829	8844	10554
1830	8720	10595
1831	8723	10639
1832	8879	10826
1833	8930	10987
1834	8970	11056
1835	8820	11218
1836	8920	11035
1837	9000	11178
1838	9050	11350
1839	8930	11440
1840	8980	11307
1841	9020	11442
1842	9080	11571
1843	9100	11713
1844	9150	11912
1845	8580	12025
1846	8350	11467
1847	8250	11395
1848	8080	11449

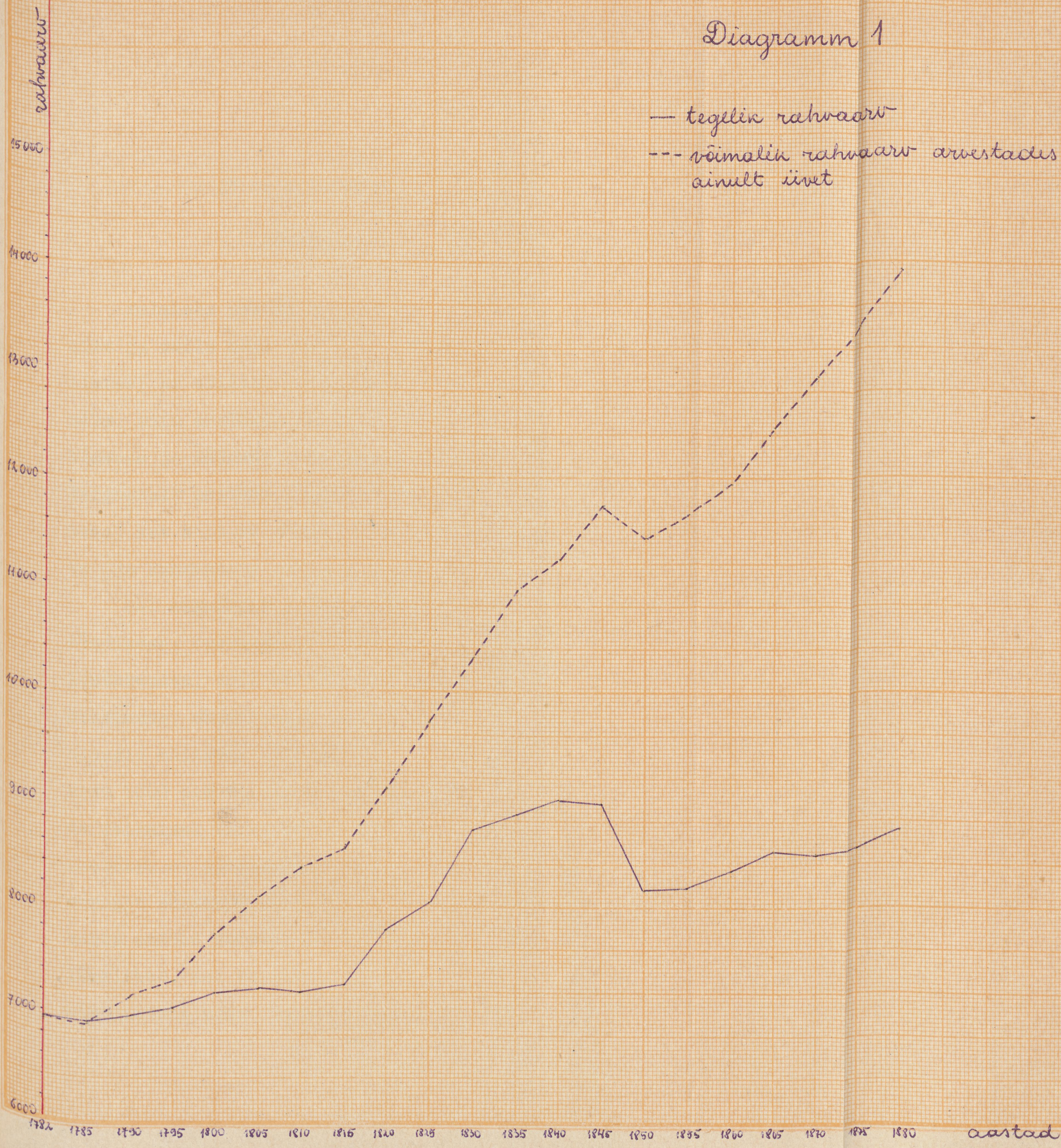

<u>1</u>	<u>2</u>	<u>3</u>
1849	8180	11328
1850	8124	11511
1851	8150	11503
1852	8200	11604
1853	8250	11670
1854	8300	11742
1855	8200	11812
1856	8250	11794
1857	8300	11883
1858	8374	11945
1859	8400	12038
1860	8440	12127
1861	8490	12235
1862	8530	12345
1863	8590	12452
1864	8470	12587
1865	8500	12650
1866	8420	12751
1867	8480	12846
1868	8560	12945
1869	8500	13083
1870	8470	13146
1871	8510	13200
1872	8560	13327
1873	8500	13408
1874	8550	13448
1875	8600	13591
1876	8640	13709
1877	8680	13827
1878	8750	13980
1879	8710	14049
1880	8800	14120
1881	8837	14236

Samad arvud esitame üldpildi saamiseks ka graafiliselt (vt. diagramm 1).

Kui võrrelda tabeli kahte arvuderida, siis näeme, et ainult iivet arvestades, oleks rahvaarv tohutult kõrgem. Iive antud ajavahemikus (1782-1881) oli 7299 inimest. Tegelikult rahvaarv kasvas ainult 1900 inimese võrra. Suurem osa iibest läks kaduma nekrotivõtmise, pagemise, müümise, väljarändamise jm. teel. Kui jälgida graafikut, siis iibe kõver kulgeb ühesuunaliselt kasvutempos ja seda pidevalt. Seevastu tegeliku rahvaarvu kõver on hoopis rahutum. Ta kaugeneb iibe kõverast, kuid mitte ühtlases ulatuses. Kiiremini hakkab vahe kasvama kahe kõvera vahel XVIII sajandi lõpul ja veelgi enam edaspidi. Üldiselt aga peab ütlema, et suuri silmatorkavaid eri perioode me eraldada kumbagi kõvera puhul ei saa. See tähendab, et tingimused rahvaarvu kasvuks loomuliku juurdekasvu teel on kogu aeg jäänud enam-vähem samadeks. Rahvaarvu kasvu osas me ka suurte hüpete olemasolu ei saa väita.

Diagramm 1

IV p e a t ü k k

SÜNDIMUS

Eelmises peatükis vaadeldi lähemalt rahvaarvu liikumist ja selle mõju avaldavaid tegureid. Rahvaarvu osas ilmnes, et erilisi perioode, mis üksteistst tugevalt erineks, siin eraldada ei saanud. Mingeid kindlapiirilist tõusude ja mõõnade vaheldumist elanike arvus ei esinenud. Järgnevalt peatume lähemalt sündimusel ja püüame kindlaks teha, kas siin on võimalik välja tuua sündimiste arvu kasvu ja kahanemise perioode, nagu seda on senini väidetud.

Sel eesmärgil esitame kõigepealt andmed abiellumuse, sündimuse, suremuse ja iibe kohta, aga mitte enam absoluutarvudes, vaid arvestatuna iga tuhande elaniku kohta. Sündimuse, abiellumuse ja suremuse suhtarvud e. koefitsiendid näitavad elussündinute, abiellunute ja surnute arvu 1000 elaniku kohta. Sündimuse ja suremuse suhtarvude leidmisel ei arvestata andmete sisse surnult sündinuid. Seetõttu on kõigist järgnevalt esitatavatest andmetest surnult sündinud eelnevalt maha arvatud. Aastatel, mille kohta andmed surnult sündinute kohta puudusid või olid lünklikud, see puudutab aastaid enne 1834.a., on surnult sündinutena maha arvatud teadaolevate aastate keskmine.

Aasta	Abiellumus	Sündimus	Suremus	Iive
1	2	3	4	5
1782	11,6	37,4	44,4	-7,0
1783	14,1	34,2	51,3	-17,1
1784	9,7	48,5	24,2	+24,3
1785	10,0	49,6	32,0	17,6
1786	9,7	45,4	34,0	11,4
1787		46,7	28,8	17,9
1788		40,5	44,6	- 4,1
1789		42,7	62,5	419,8
1790		40,7	43,1	- 2,4
1791	7,3	43,2	32,8	10,4
1792	9,5	51,6	23,6	28,0
1793	11,5	50,4	32,6	17,8
1794	9,8	55,9	47,9	8,0
1795	9,5	39,5	36,2	3,3
1796	11,2	48,9	25,5	23,4
1797	11,4	43,3	32,0	11,3
1798	16,1	52,6	33,4	19,3
1799	14,6	55,4	48,4	7,0
1800	10,1	24,9	28,1	- 3,2
1801	10,8	44,3	42,4	1,9
1802	14,7	41,8	35,4	6,4
1803	10,6	49,8	23,0	26,8
1804	13,2	46,2	27,2	19,0
1805	16,1	53,0	29,6	23,4
1806	12,2	49,9	34,0	15,9
1807	7,3	37,0	48,9	- 11,9
1808	14,6	28,2	103,2	- 74,9
1809	8,8	45,2	21,7	23,5
1810	11,1	45,4	22,5	22,9
1811	11,0	45,2	40,3	4,9
1812	12,0	49,0	27,9	21,1

1	2	3	4	5
1813	17,2	42,2	25,0	17,2
1814	11,1	43,3	26,3	17,0
1815	9,0	43,3	24,2	19,1
1816	10,0	42,1	31,8	10,3
1817	10,3	42,4	27,5	14,9
1818	10,1	40,7	29,8	10,9
1819	15,8	40,1	25,0	15,1
1820	11,3	48,0	24,3	23,7
1821	9,9	46,8	28,5	18,3
1822	13,4	42,0	46,7	- 4,7
1823	7,0	53,8	24,1	29,7
1824	10,3	42,7	28,5	14,2
1825	10,4	45,7	43,1	2,6
1826	7,1	46,6	28,4	18,2
1827	10,7	43,7	21,7	22,0
1828	10,2	49,5	23,3	26,2
1829	8,1	44,3	39,6	4,7
1830	11,0	44,2	39,2	5,0
1831	12,7	47,5	26,0	21,5
1832	10,0	41,7	23,6	18,1
1833	10,0	39,4	31,6	7,8
1834	10,7	45,7	27,6	18,1
1835	8,0	37,7	58,3	-20,6
1836	12,7	45,6	29,5	16,1
1837	6,6	45,2	26,1	19,1
1838	7,0	39,6	25,9	13,7
1839	7,6	44,4	59,3	- 14,9
1840	7,5	45,7	30,7	15,0
1841	7,7	40,3	26,0	14,3
1842	6,1	42,1	26,5	15,6
1843	9,0	44,2	22,4	21,8
1844	6,4	40,1	27,5	12,6
1845	9,6	34,7	99,7	- 65,0

	1	2	3	4	5
1846		16,2	41,5	44,9	- 3,4
1847		8,7	43,0	31,1	11,9
1848		8,6	36,1	45,6	- 9,5
1849		7,7	47,1	19,4	27,7
1850		9,3	31,1	31,0	0,1
1851		7,4	42,9	23,8	19,1
1852		6,2	38,5	22,3	16,2
1853		9,8	37,3	26,4	10,9
1854		8,4	46,1	33,1	13,0
1855		10,0	39,2	44,0	- 4,8
1856		6,5	41,8	25,0	16,8
1857		8,1	38,9	28,3	10,6
1858		9,6	39,6	24,4	15,2
1859		9,1	39,5	20,8	18,7
1860		9,3	40,1	20,7	19,4
1861		12,4	46,0	22,6	23,4
1862		10,6	41,6	22,1	19,5
1863		7,9	47,3	19,6	27,7
1864		9,0	43,2	32,2	11,0
1865		8,2	40,2	27,7	12,5
1866		9,1	40,7	29,6	11,1
1867		10,8	44,6	32,1	12,5
1868		5,2	42,9	22,8	20,1
1869		7,4	32,3	23,4	8,9
1870		9,5	33,7	27,2	6,5
1871		13,3	18,7	22,9	15,8
1872		10,5	36,2	24,8	11,4
1873		9,1	34,9	32,1	2,8
1874		10,2	39,6	22,3	17,3
1875		10,3	33,9	19,5	15,4
1876		9,2	35,2	19,5	15,7
1877		7,4	34,9	15,4	29,5
1878		9,0	33,0	23,8	9,2
1879		9,8	34,0	26,7	7,3
1880		10,3	33,9	19,8	14,1
1881		5,8	29,9	19,8	10,1

Kuna tabel annab andmeid loo aasta kohta, siis on selle põhjal küllaltki raske jälgida arvude üldist dünaamikat. Seda hõlbustab andmete esitamine graafiliselt (vt. diagramm 2).

Ajavahemiku 1782-1881 keskmine sündimuse suhtarv on 42,2. Võrdluseks olgu toodud siin Eestimaa keskmine 37, mis on Paistu kihelkonna omast madalam.

Kui esile tõsta sündimuse kõrgeaastad, s.o. aastad, kus sündimuse koefitsient on tunduvalt kõrgem keskmisest, siis nendeks oleksid sajandi vahetuse piires 1785, 1792, 1793, 1794, 1798, 1799, 1803, 1805, 1806, 1812. Nendel aastatel on sündimuse koefitsient üle 49%, ulatudes isegi 55,9-ni.

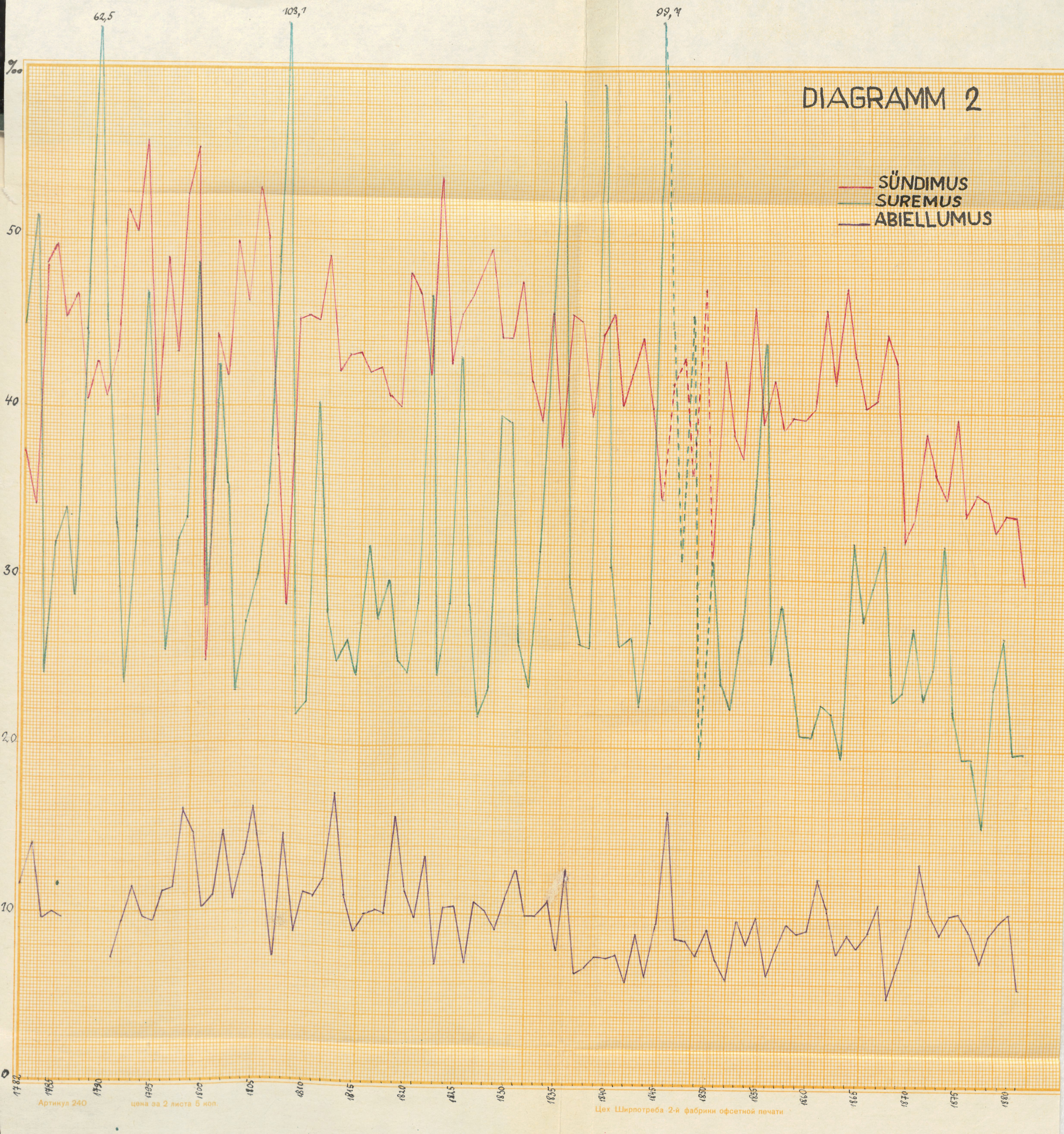
XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul langes sündimus kõige madalamale 1782, 1783., eriti 1800 ja 1808. aastal. 1800. aastal oli sündimus ainult 24,9 promilli, s.o. 180 inimest ja 1808. aastal 28,2‰. Sündimuse suur langus nendel aastatel oli seotud üldise olukorraga, mille põhjustasid ilmastik, ikaldused ja epideemiad. Nendel aga peatume lähemalt järgmises peatükis.

1819.a. talurahvareformile järgnenud ajajärk on sündimuse osas kaunis stabiilne. Sündimus on üldiselt kõrge, eriti võib esile tõsta aastaid 1823 (53,8‰), 1828 (49,5‰). Erilisi sündimuse madalseisu aastaid ei esinegi.

1840-ndatest aastatest alates kuni käsitletava perioodi lõpuni märkimisväärselt kõrge sündimusega aastaid ei esine. Kuni 1860-ndate aastate lõpuni liiguvad koefitsiendid keskmise läheduses. Olukord muutub mõnevõrra 1870-ndatest aastatest peale. Sel perioodil sündimuse koefitsient

DIAGRAMM 2

— SÜNDIMUS
— SUREMUS
— ABIELLUMUS

Артикул 240 цена за 2 листа 5 коп.

Цех Ширпотреба 2-й фабрики офсетной печати

ei ületa enam kordagi 40% .

Kui pöörduda tagasi graafiku juurde ja jälgida sündimuse kõverat sellest seisukohast, nagu seda on teinud varasemad uurijad, siis peame märkima, et meie andmed ei kinnita terve rea erinevate perioodide vaheldumist sündimuses.

Tees sündimuse vähenemisest XVIII ja XIX sajandi vahetusel, mis olevat tinginud seisaku rahvaarvu kasus, ei pea paika. Sündimus oli antud kihelkonnas sajandi vahetusel kõrge. Kõige suurema sündimusega aastad, ja neid oli terve rida, langevad just sellesse ajajärku. 2 aastat (1800 ja 1808) viivad sündimuse madalamale, kuid üldpilti see ei muuda. Järelikult sündimus ei saanud sel perioodil olla põhjuseks rahvaarvu kasvu pidurdamisel.

Mis puutub XIX sajandi 20.-30-ndatesse aastatesse, mil olevat toimunud Eestis rahvaarvu järsk tõus sündimuse arvel, siis saame ainult öelda, et sündimuses ei esinenud mingit järsku tõusu. Üldpilt sündimuse osas näitab, et võrreldes sajandi vahetusega ei ole sündimus sugugi kasvanud. Kui uurida tabelit, kus olid sündimus, suremus, abiellumus esitatud absoluutarvudes, siis võiks ju alates 1820.a. väikest tõusutendentsi sündimuses märkida. Kuid kahjuks jätavad need arvud kajastamata suurenenud rahvaarvu ja tekkiv pilt on seega petlik. Tegelikult on sündimus nii sajandi vahetusel kui ka XIX saj. alguskümnetel suhteliselt püsival tasemel. Eriliselt silmatorkavat uut langusperioodi sündimuses, mis olevat saanud XIX sajandi keskpaiku, ei saa antud andmete põhjal esile tõsta.

Teine küsimus kerkib päevakorda seoses 1870-ndate aastatega. Sel ajal saabus küll selgelt eraldatav eri periood, mida meie andmete põhjal iseloomustab sündimuse langus. See uus ajaajärk on seotud üldiste sotsiaal-majanduslike muudatustega ühiskonnas. 70-ndatel aastatel

arenes intensiivselt kapitalistlik tootmisviis tööstuses ja põllumajanduses, suurenes talude päriksostmine, arenesid linnad, tõusis hariduse ja tervishoiualaste teadumiste tase. Uus majanduslik olukord, sündimiste arvu teadlik reguleerimine - need olid põhjused, mis viisid sündimuse langusele. Langusetendents jätkus ka edaspidi.

Varasemal ajaajärgul ei olnud sündimuse osas võimalik esile tõsta eri perioode, mida oleks iseloomustanud sündimiste arvu tunduvas kasv või kahanemine.

Eri periood, languseperiood saabub alles koos uue, kapitalistliku tootmisviisi arenguga. Järelikult erilist sündimuse hüppelisust me ei saa väita. Kõrvuti sündimusega on esitatud pidevalt ka abiellunute arv. Teatavasti sõltub sündimus suuresti abieluvaliste inimeste arvust. Abiellunute keskmine kihelkonnas oli 10. Üldises plaanis kõiguvad kõik koefitsiendid 10% läheduses kogu loo-aastase perioodi jooksul. Võib märkida, et isegi nekruktivõtmise ei vähendanud abiellumist. Teatud langust abiellumises võib märgata 19. sajandi 30-ndate aastate lõpus ja 40.-50-ndail aastail. Sel ajal oli päevakorras usuvahetusliikumine, väljarändamine, ja ärevad meeleolud haarasid just noori, mis võis mõjuda abiellumisele vähendavalt. Abiellumuse stabiilsus peaks eeldama ka sündimuse stabiilsust, mis ilmselt ka nii on.

V p e a t ü k k

SUREMUS

Suremus on aastate lõikes palju suuremate kõikumistega kui sündimus. Tervel real aastatel ületab suremus sündimuse, mis omakorda mõjub negatiivselt elanikkonna arvu kasvule. Ajavahemikul 1782-1881 vastab Paistu kihelkonnas keskmisele suremusele promillides 31,8. See on küllaltki kõrge suremus. Eestimaa keskmine oli 29%¹. 1782-1787.aastani liiguvad suremuse näitajad, mainitud keskmise läheduses, välja arvatud aasta 1783, kus suremus on tunduvalt kõrgem sündimusest ja iive seetõttu äärmiselt väike. Järsult muutub olukord 1788-1789. ja 1790.aastal, mil suremus tõuseb järsult ja iive on isegi negatiivne. Suur suremus on kõige lähedamas seoses ilmastikuoludega, ikaldustega ja nendele kaasnevate näljahädade ning epideemiatega.

XVIII ja XIX sajandi vahetuse aega langevad kolm kõige suuremat ikaldust ja näljahäda: 1789, 1800. ja 1807-1808.aastal. Nende nähtuste eeldused avaldusid juba eelmistel aastatel ja tagajärjed ulatusid veel järgnevatel aastatesse.

1787.aastal oli suvi väga vihmane ja juba augustis tabanud Liivimaad öökülmad, millele 1788.aastal lisandunud raske viljaikaldus¹, mis viis suremuse kõrgele just

---

¹ J. K a h k, lk.166.

1789.a. (62,51%). Ka 1789.a. oli viljasaak halb ning suremus küllalt kõrge.

Uus näljahäda puhkenud Liivimaa kubermangus juba 1798-1799. aasta talvel.¹ Paistu kihelkonnas oligi 1799.a. kõrge suremus (48,4%). Negatiivseks kujunes iive ka 1800.a. Halb oli olukord ka 1801.a., mil vilja kahjustasid juuni alguses saabunud ootamatud öökülmad.²

Kõige kohutavamateks kujunesid aastad 1807-1808. Juuba 1806.a. oli rukki saak olnud poole väiksem ja 1807. aastal lisandus sellele üldine viljaikaldus tervel Eesti alal. Näljahädaga kaasnes düsenteerialaine.³ 1808.a. raske olukord peegeldub ka meie andmetes. Sündimus langeb 28,2%-le, suremus aga tõuseb 103,10%. 1808.a. on ka kõige suurem negatiivne iive (-74,97) kogu meie poolt vaadeldaval perioodil.

Üldiselt ebaõnnestusid viljasaagid kogu XIX sajandi esimese lo aasta jooksul. Selle tagajärjel ja haiguste leviku tõttu tõusnud suremus, eriti väikelaste hulgas, vähendas tunduvalt suure sündimuse mõju rahva arvu kasvule.

1810. aastast peale muutub olukord normaalsemaks. Kuni 1830-ndate aastateni püsib kõrge sündimus ja suhteliselt madalam suremus. Selle aja vältel tuleb kihelkonnas ette ainult üks aasta, kus suremus ületab sündimuse, s.o. 1822.a. (suremus 46,7%, sündimus 42,0%). See periood

¹ J. K a h k, lk.167.

² Samas, lk.168.

³ Samas, lk.165.

oli ilmastikuliselt üldiselt soodsam, suuri ikaldusi ja näljahädasid ei esinenud. Teatud mõju hakkas avaldama ka kaitserõugete panek.

Kui võrrelda XVIII ja XIX sajandi vahetust XIX sajandi 20-ndate aastatega, siis ei saa rahvaarvu kasvu 1820-ndatest aastatest siduda kasvanud sündimusega, sest seda ei olnud (vt. diagrammi²), vaid tuleb arvestada madalamat suremust, mille tõttu loomulik juurdekasv oli suurem.

1830.-1840-ndatesse aastatesse langes samuti mitu ikaldusaastat (1834, 1844) ja see tingis suure suremuse 1835.a. (58,3%) ja 1845.a. (99,7%). Iive oli negatiivne ka 1893.a., 1846., 1848. aastal. Nendel aastatel levisid mitmesugused haigused.

1834. aastast peale kuni 1860.a. on meetrikaraamatute põhjal võimalik välja selgitada ka konkreetsed haigused, millesse inimesed surid. Neid haigusi ja õnnetusjuhtumeid esineb meetrikates enam kui 70 eri nimetuses.

Kõige levinumaks haiguseks oli nn. rinnahaigus ehk rinnapalavik (s.k. Brustkrank, Brustfieber, Brustentzündung), millesse suri 23,6% kõigist surnuist sel ajavahemikul. Rinnahaigus esines igas vanuses inimestel imikust kuni kõrge vanuseni. Ilmselt ühendati sellised haigused, nagu kopsupõletik ja tuberkuloos rinnahaiguste alla. Tiisikust on eraldi välja toodud ainult üksikjuhtudel ajavahemikus 1834-1846 (64 juhtumit). Tegelikult pidi tuberkuloosi suremus kindlasti suurem olema. Kui arvesta-

da rinnahaigusesse ja eraldi välja toodud tiisikusse surnud kokku, siis moodustab saadud arv 24,68% surnute üldarvust. Rinnahaigustesse suremist esines igal aastal ja eriti palju aastatel 1835 (162 juhtu), 1841 (103 juhtu), 1842 (105 juhtu), 1848 (226 juhtu).

Eriti suur oli suremus nakkushaiguste ja rinnalaste suremuse arvel. Ligi 1550 surmajuhtumit oli nakkushaiguste, nagu sarlakid, leetrid, rõüged ja düsenteeria tagajärjel. See on 20,8% surnute üldarvust. Kõige suuremat osa etendas düsenteeria (s.k. Ruhr, siia on juurde arvestatud ka "Durchfall" - 32 juhtu, mis aga võis olla hoopis kõhusoetõbi). Düsenteeriasse on surnud 9,8%. Enamus sellest langeb 1845.a. arvele - 570 surmajuhtu düsenteeria läbi, s.o. 7,9% surnute üldarvust. See oli epideemia, mis kaasnes ikalduse ja näljaga. 1846.a. esines 37 ja 1850.a. 27 ning ülejäänud 11 aastal alla 10 düsenteeriasse suremise juhu. Düsenteeriasse surid inimesed igasuguses vanuses. Eriti palju tappis düsenteeria lapsi 0,5-12 eluaasta vahel. Vähem surmajuhtumeid esines 13-39 aasta vanuses ja jälle rohkesti 40-75 aasta vanuses.

Arvuliselt teisel kohal nakkushaiguste hulgas olid sarlakid. Sarlakeid nagu düsenteeriatki ei esine igal aastal, vaid suuremal arvul üksikutel aastatel. Sarlakitesse suri üldse 6,4%, sellest ainuüksi 1839.a. 2,7% (194 juhtu). Sarlakid esinesid sügiseti ja seda põdesid enamikus lapsed kuni 12 eluaastani. Üksikuid juhte esines ka vanematel.

Lapsi tapsid isegi leetrid, kuigi üsna vähesel arvul

(84 surmajuhtumit).

Kolmanda koha nakkushaiguste hulgas omasid rõüged. Rõugeid esines 18 aastal. Rõugetesse suri 3,9%. Kõige rohkem on rõugetesse surnud 1834 (50), 1846, 1851.a. Rõugetesse surid ka peamiselt lapsed.

Nagu eelnevalt on juba selgunud, oli eriti palju surmajuhumeid imikute hulgas. Lapsed on vastuvõtlikud nakkushaiguste suhtes, kuid peale nakkushaiguste suri neid ka lihtsalt nõrkusesse (1832-1858.a. 451 juhtumit). Sünninõrkusesse on lapsed surnud mõne päeva kuni aasta vanuseni. Vanadus ja sünninõrkusesse on kokku surnud 9,3%. Vanadusest surnuks loeti alates 60.eluaastast.

Väga suur on suremiste arv (9,1%) kasvaja või "paistetuse" (s.k. Geschwulst) läbi. Seda haigust esineb igal aastal enam-vähem stabiilselt.

Üle loo surmajuhtumi on mitmesuguste peavalude (kopfschmerz, Kopfweh) ja nn. närvipalaviku (s.k. Nervenfieber) läbi. "Nervenfieberit" on tõlgitud kui närvipalavikku või kõhusoetõbe. Samaaegselt aga esinevad ka "Durchfall" ja "Hitzigesfieber" (esineb kuni 1840.a.), mida ka võib pidada kõhusoetõveks. Lisaks nendele suri 1846.a. tüüfusesse 40 inimest. Missuguse all neist mõeldakse tõelist kõhusoetõbe, ei saa öelda.

Surma on toonud ka neeruhaigus (Wassersucht), mitmesugused luu- ja liigesevalud (-põletikud), kurguhaigused jm.

1846.a. on surmapõhjuseks 2 inimese juures toodud

nälg. Need olid isa (54.a.) ja tütar (5.a.vana).

1846.a. ei olnud nälgasuremine sugugi imekspandav. Imelik aga on see, et sellel ikaldusele järgnenud talvel rohkem nälgasurnuid ei mainita ja ka varem seda kunagi ei tehta.

Peab lisama, et õnnetusjuhtumite arv ei olnud suur. Kõige rohkem esines uppunuid mahalastute, puu alla jäänute, surnult leitud jt. kõrval. Keskmiselt tuleb aasta kohta 1-2 õnnetusjuhtumit, mõnel aastatel ka rohkem.

Järgnevalt toome ära, missugustel aastatel üks või teine haigus rohkem esines.

1834-1835	rõuged, sarlakid, rinnahaigused,
1839-1840	rõuged, sarlakid,
1841-1842	rinnahaigused,
1845-1846	düsenteeria, rõuged, tüüfus,
1848-1849	rinnahaigused, koolera,
1854-1855	sarlakid.

Huvitav on see, et haigused, mis on seotud südame ja veresoonekonnaga, peaaegu ei esinegi. Südame, veresoonte ja närvihaigused aga olid ja on üheks sagedamaks surma põhjustajaks. Meetrikaramatutes on märgitud ainult üksikud verejooksud (3 juhtu), ajurabandused (28 juhtu), südamehaigused (12 juhtu). Seda on aga äärmiselt vähe. Tõenäoline põhjus on selles, et ei rahvas ega õpetaja suutnud alati kindlaks määrata täpselt haigust ja surmapõhjust. Kirikuõpetaja oli siiski ainult usuteaduskonna lõpetanud. Seepärast ongi väga suurel arvul surmapõhjus märkimata. Ilmselt nende alla kuulusidki eraldi

väljatoomata mao-, südame-, veresoonkonna-, närvihaigused, pimesoolepõletik jn.

Sajandi II poolel esineb kõrge suremusega aastaid vähe, ainult 1855.a. on iive negatiivne. Üldiselt väheneb suremus 1870-ndatest aastatest peale. See oli tingitud rahva heaolu paranemisest, elutingimuste sanitaarsemaks muutumisest.

Suremus, olles suuresti sõltuvuses ilmastikust, oli väga tundlikuks mõõdupuuks, mis otsekohe reageeris sellest tulenevatele majanduslikele raskustele. Suremuse jälgimisel on oluline vaadelda, missugustes eluaastates oli suremus kõige kõrgem ja missugustes kõige madalam. Toome siin andmed protsentides suremuse kohta eri vanuserühmades surnute koguarvust ajavahemikus 1834-1860.a.:

0-4	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29
37,55	8,51	3,82	2,46	2,58	2,14
30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59
2,78	2,67	4,39	3,63	4,78	4,36
60-64	65-69	70-74	75-79	80-84	85-93
6,01	3,60	3,80	1,31	0,65	0,30

Väljaspool konkurentsi teiste vanuserühmade poolt oli suremus esimestes eluaastates. 0-10 eluaastani oli surnuid 46,99% surnute üldarvust.

Erakordselt suur oli suremus imikute ja väikelaste

hulgas:	0-0,5 eluaastani	16,88%
	0-1 "-	22,99%
	0-3 "-	31,42%
	0-4 "-	37,55%

M.Nõgese andmetel sama kihelkonna kohta oli loo elusalt sündinu kohta suremisi I eluaastas:¹

Aastad	1834-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90	1891-1900
--------	---------	-------	-------	-------	-------	-------	-----------

---

	15,0	18,0	13,3	14,6	12,3	15,05	14,1
--	------	------	------	------	------	-------	------

Kõige suurem oli rinnalaste suremus siiski esimese poole eluaasta jooksul. Ja seda vaatamata XIX sajandi I poolel levinud rõugepanekule, mis küll oluliselt vähendas väikelaste suremust. Kõige väiksem oli surmajuhtumite arv 25-29 aasta vanuste hulgas. Sellele järgnesid eluaastad 15-19 ja 20-24. Kõige enam vanemaid inimesi suri 60-64 aasta vanuses.

Surnute kohta toodud andmete põhjal on võimalik välja arvutada surnute keskmine vanus. Surnute keskmine eluiga ei anna tegelikku pilti elu kestusest, sest seda näitajat mõjutab elanikkonna vanuse koostis, mis aga omakorda on tingitud paljudest erinevatest põhjustest. Kui näiteks on laste suremus kõrge, siis surnute keskmine eluiga võib väheneda sündimuse suurenemise korral, sest sel juhul suureneb väga lühikeste elude arv, see aga mõjutabki keskmist näitajat. Et surnute keskmine vanus ei peegelda inimeste tegelikku keskmist eluiga, siis toome siin näitena surnute

---

M. N õ g e s, Rahvamuutused Viljandi maakonnas 1801-1923, Demograafiline töö, 1925, lk.261.

keskmise vanuse ainult mõnede aastate kohta.

1834	23,2
1835	21,8
1836	30,7
1837	21,8
1838	23,0
1839	14,8
1840	20,7
1841	21,8
1842	24,1
1843	26,2
1844	29,3
1845	28,5
1846	26,8
1847	27,6

Nende 14 aasta keskmine aurnute vanus on 25,0 aastat. See näitab, et üldiselt oli suurema mõju avaldajaks ikkagi laste suremus. Jälgides surmajuhtumite arvu üksikute kuude kaupa ilmnevad kindlad seaduspärasused. Suremus oli tavaliselt kõige suurem märtsis ja aprillis. See on seletatav kõigepealt kevadiste muutlike ja niiskete ilmadega. Oma osa oli ka sellel, et kevadeks hakkas otsa lõppema osa toidutagavarasid, mis põhjustas vitamiinide ja teiste ainete puuduse. Sellest tulenes omakorda inimeste vastupanu nõrgenemine haiguste suhtes. Kõige väiksem suremus valitses suvel, eriti juunis, juulis, augustis ja ka septembris. See aeg on juba ilmastikuliselt vastandlik kevadkuudele.

Nagu suremust puudutavate küsimuste jälgimisel selgus, on suremus tunduvalt suuremate kõikumistega. Siin esineb suuri hüppeid, mis on väga hästi näha ka vastaval dia-

grammil. Suremus, olles suhteliselt kõrge ja ületades tervel real aastatel sündimuse, on oluline tegur, millest sõltub rahvaarvu kasv ja kahanemine.

K O K K U V Ö T E

Vaadeldes andmeid rahvaarvu, sündimuse, abiellumise ja suremuse kohta ajavahemikul 1782-1881, s.o. saja aasta vältel, jõudsime antud töös mitmetele erinevatele tulemustele võrreldes seisukohtadega senises kirjanduses.

Faktiline materjal, siin küll ainult ühe kihelkonna piires, ei tõesta rahvastikuliikumises perioodiliselt vahelduvate tõusude ja mõõnade olemasolu nii teraval kujul kui seda väidetakse. Järeldused, mida antud töö põhjal on võimalik teha, kinnitavad ühesuguste nähtuste valitsemist Eestimaal ja Paistu kihelkonnas ning ilmselt ka kogu Liivimaal. Töös on püütud selgitada, milline oli olukord rahvaarvu tegelikus liikumises ja kuidas seda mõjustasid sündimus ja suremus. Lisaks on puudutatud ka mõningaid muid sellega seoses üleskerkivaid küsimusi, kuid pealiskaudsemalt.

XVIII ja XIX sajandi vahetusel ei olnud sündimuse langust, mis pärisorjuse kriisist tingituna olevat pannud rahva arvu kasvu seisma. Sel perioodil valitses kõrge sündimus. Rahvaarvu kasvu aga pidurdas hoopis erakordselt suur suremus, mis oli tingitud sajandi vahetuse aega langenud epiteemiatest, ikaldustest ja näljaaastatest (eriti 1783, 1789, 1808.a.). Samuti vähendas elanike arvu nekrotivõtmine, pagemine, müümine ja mõned muudki

põhjused. Mis puutub sündimuse erilisse tõusu 1820.-1830-ndatel aastatel, mida mõned autorid on selgitanud talurahva "vabastamisega", optimismi ja lootuste kasvuga, siis seda tegelikult polnud. Neil aastatel rahvaarvu kasv Eestimaal ja ka Paistu kihelkonnas ei olnud sugugi selline, mille kohta võiks öelda, et see oli tõepoolest kiire kasv. Mõningane kasv muidugi oli ka. Tegelikku rahvaarvu kasvu põhjust ei saa otsida talurahvaseadustest. Sündimus jäi peaaegu endisele tasemele. Seevastu aga suremus küll vähenes ilmastikuliselt soodsamate aastate ja mõningaste tervishoiualaste muutuste tõttu, mis avaldaski mõju iibe suurenemisele.

Sajandi keskpaigas jäi olukord enam-vähem stabiilseks nii sündimuse kui suremuse osas. Mõningal määral avaldas rahvaarvule mõju usuvahetus- ja väljarändamisliikumine.

XIX sajandi II poolel aga hakkab ilmnema tendents sündimuse vähenemise suunas, kuigi elanike arv ei vähene. XIX sajandi 60.-70-ndatel aastatel toimus kapitalistlike suhete kindlustumine ja valitsevaks muutumine nii põllumajanduses kui tööstuses. Kapitalismi arenemine ei toimunud Eesti territooriumil ühtlaselt. Kapitalistliku põllumajanduse arengus sammusid esirinnas Lõuna-Eesti keskpiirkonnad, kuhu kuulus ka Paistu kihelkond.

XIX saj. II poolel algas uus ajajärk ka eesti rahva kultuurilises arenemises. Peale vastavate majanduslike ja sotsiaal-poliitiliste tingimuste said rahvusliku kultuuri kujunemise eeldusteks sel ajal rahvakooli olukorra paranemine, rahva haridusliku taseme teatud tõus ja rahvusliku

haritlaskonna kujunemine. Esimene selgesti eraldatav periood sündimuses sajandi 70-ndatest aastatest peale oli languseperiood, mis jätkus sajandi lõpuni ja veel hiljemgi. See nähtus ongi seletatav kõigepealt uue majandusliku olukorraga, talude ostmise laienemisega, kapitalistliku tootmisviisi levimisega ja teadmiste levikuga ja on seega täiesti seaduspärane. Sündimuse vähendamise kõrval väheneb ka suremus, mis peaks andma tunnistust üldisest majanduslikust ja tervishoiualasest paranemisest.

Nii siis arvamust, et rahvastikuliikumine XVIII ja XIX sajandil oli seotud suurte hüpetega ja et rahvaarvus esinevate tõusude ja mõõnade põhjusi nähakse sündimuse suurenemises ja vähenemises, ei saa pidada õigeks toetudes konkreetsetele andmetele.

Antud töö ei anna muidugi ammendavat käsitlust vaadeldava ajavahemiku kohta rahvastikuliikumises ega taotlegi seda. Selle saamiseks on vaja teha veel rohkesti uurimistööd. On vaja ulatuslikult ja sügavalt tundma õppida ajajärgu majandusolude arenemist, millele põhine-des saaks siis üksikasjaliselt selgitada rahvastikuliikumises esinevate nähtuste põhjusi.

KASUTATUD ALLIKMATERJALIDE JA
KIRJANDUSE NIMEKIRI

I Arhiivifondid.

Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (ENSV RAKA):
fond 1285 - Eesti Evangeeliumi-Luteriusu Kiriku
Kolga-Jaani Kogudus

fond 1286 - Eesti Evangeeliumi-Luteriusu Kiriku Paistu
Kogudus

fond 1865 - Liivimaa revisjonilehtede kollektsioon.

II Trükitud allikad.

B a r t h o l o m ä u s Hoeneke Liivimaa noorem riim-
kroonika (1315-1348). Tallinn 1960.

Eesti NSV ajaloo lugemik, II kd., Tallinn 1964.

Riigi Teataja, nr. 191/192, 1925.

Полное собрание законов Российской империи. Т. XXI,
№ 15278; Т. XXIII, № 17221; Собрание второе,
Т. VII, № 5870. = ПСЗ

III Kirjandus.

M a r x, K., Kapital. I kd., Tallinn 1953.

Eesti majandusajalugu. Toimetanud H. Sepp, O. Liiv (pea-
toimetaja), J. Vasar. I kd., Tartu 1937 =
Eesti majandusajalugu.

Eesti NSV ajalugu. II kd., Tallinn 1963.

Eesti rahva ajalugu. Toimetanud J. Libe, A. Oinas, H. Sepp,
J. Vasar. III kd., Tartu 1935 = Eesti rahva
ajalugu.

H a u s m a n n, R., Ueber alte livländische Kirchen-
bücher. /Dorpat 1881/.

- J u n g- S t i l l i n g, F.v., A n d e r s, W.,
Ergebnisse der livländischen Volkszählung
(vom 29.December 1881). III Bd., Riga 1884.
- K a h k, J., Rahutused ja reformid. Talupoegade klassi-
võitlus ja mõisnike agraarpoliitika Eestis
XVIII ja XIX sajandi vahetusel (1790-1810).
Tallinn 1961 = J.Kahk.
- K ö s t n e r, N., Rahva arvu kasvamine Eestimaal. Ära-
trükk "Noor-Eesti" V albumist. /Tartu /
1915= N.Köstner.
- L i g i, H., Eesti rahva olukord ja klassivõitlus Liivi
sõja algul (1558-1561), Tallinn 1961.
- V a h t r e, S., Hingede revisjonide andmete kasutamisest
ajalooallikana. ENSV TA Toimetised, ühiskon-
nateaduste seeria, 1964, nr.2.
- Viljandimaa. Ma^{de}ateaduslik, majanduslik ja ajalooline kir-
jeldus. Tartu 1939 = Viljandimaa.
- В а г а, В., Проблема пространственной формы в средневе-
ковой архитектуре Латвии и Эстонии. TRÜ
Toimetised, vihik nr.86, Tartu 1960.

IV.Käsitkirjalised materjalid.

- Eesti NSV TA Fr.R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi
käsitkirjade osakond:
- fond 199 - A n t o n, E., Ajalooline traditsioon Tarvas-
tu ja Paistu kihelkondadest = E.Anton.
- fond 199 - V a r e s, O., Ajalooline traditsioon Paistu
kihelkonnast (Õisu, Loodi, Aidu, Heintali
vallad). 1926 = O.Vares.
- N õ g e s, M., Rahvamuutused Viljandi maakonnas 1801-1923.
Demograafiline töö. 1925. Käikiri hoiul
Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslikus Raamatu-
kogus.

P ü l s ü, E., Nekrutikohustusest Eestis 1796-1874. Kur-
susetöö. Tartu 1966. Käsikiri hoiul TRÜ
NSV Liidu ajaloo kateedris.

V a h t r e, S., Rahvastikuliikumisest Eestimaa kubermangus
XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi esimesel
poolel. (Ilmumisel akad. H. Kruusi 75. a.
juubeli kogumikus).

РЕЗЮМЕ.

В изданной до сих пор литературе по вопросу о движении населения имеются разные точки зрения, которые основываются на неполном проработывании фактического материала и на поверхностном исследовании.

Рассматривая цифровые данные о рождаемости, бракосочетания и смертности в приходе Пайсту в течение ста лет мы пришли к другим выводам по сравнению с мнениями, высказанными в литературе, вышедшей до сего времени. Фактический материал не указывает на существование резких подъёмов и упадков в изменении численности населения.

Неверным оказывается общее мнение, как будто бы увеличение численности населения на смене 18-19 вв. остановилось во время кризиса феодализма из-за общего уменьшения рождаемости. Численность населения не увеличивалась в это время из-за необыкновенно большой смертности. Рождаемость зато была большой. Большая смертность была обусловлена годами неурожая, голода и эпидемий (особенно 1783, 1789, 1808). Число мужчин уменьшала и военная служба.

В 1820 и 1830 годы численность населения увеличилось из-за меньшей смертности. Рождаемость была

по-прежнему высокой и это не было обусловлено освобождением от крепостничества.

В середине века положение осталось более-менее стабильным как по отношению к смертности так и по отношению к рождаемости.

В связи с укреплением капиталистических отношений в 60-70 годы XIX века, мы можем различать первый ясный период в движении населения. С 1870 годов начинается спад ^{жс} рождаемости, это продолжается и в дальнейшем. Это явление связано во первых с новым материальным положением, с ^траспространением знаний и с сознательным регулированием рождаемости.

В изданной до сих пор литературе движение населения объяснено главным образом приростом населения. Но наряду с приростом населения нельзя не учитывать и других компонентов как ^{ре}некрутство, бегство крестьян и их продажа. При том движение населения остается более равномерным чем до сих пор полагали.

S I S U K O R D

	lk.
SISSEJUHATUS	1
I peatükk. ÜLEVAADE ALLIKATEST	8
II peatükk. PAISTU KIHELKONNA AJALOOST	16
III peatükk. RAHVAARVU ÜLDINE LIIKUMINE	27
IV peatükk. SÜNDIMUS	42
V peatükk SUREMUS	50
KOKKUVÕTE	60
KASUTATUD ALLIKMATERJALITE JA KIRJANDUSE NIMEKIRI	63
Peetõms	66